НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ЯСЬ Олексій Васильович

УДК 930.1 (477) «XIX/XX»

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКИ У СВІТЛІ КУЛЬТУРНИХ ЕПОХ І СТИЛІВ МИСЛЕННЯ початку XIX – 80-х років XX ст.

07.00.06 – історіографія, джерелознавство та
спеціальні історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі української історіографії Інституту історії України НАН України.

Науковий консультант: академік НАН України,
доктор історичних наук, професор
СМОЛІЙ Валерій Андрійович,
Інститут історії України НАН України, директор.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
БУРЯК Лариса Іванівна,
Державна наукова установа
«Енциклопедичне видавництво»,
завідувач відділу бібліографії;

доктор історичних наук, професор
КАЛАКУРА Ярослав Степанович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри архівознавства
та спеціальних галузей історичної науки;

доктор історичних наук, професор
ЛАСТОВСЬКИЙ Валерій Васильович,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
Інститут журналістики і міжнародних відносин,
професор кафедри міжнародних відносин.

Захист відбудеться «19» грудня 2014 р. о 12-й год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.235.01 в Інституті історії України НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту історії України НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Автореферат розіслано «12» листопада 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук, професор **Гуржій О.І.**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Термін «стиль» походить від грецького слова *στῖλος* (лат. *stilus*, *stylus*), що первісно означало «стебло». Із поширенням писемності стилем почали називати паличку для письма з кістки або металу, загострену з одного кінця, щоб шкрябати на восковій дощці, і тупу з іншого кінця, у вигляді лопаточки чи кулясту, аби витирати написане. Звідси походить давній вираз «обернути стиль», тобто стерти написане на воску. Відтоді «стиль» застосовують для позначення письмових вправ, а згодом це слово перейшло із практики письма у сферу мови – античної риторики та поетики. Відтак стиль стає явищем мови й опановує нові обшири побутування, зокрема його вживають для окреслення персональної манери античного автора чи оратора. Стиль навіть перетворюється на специфічне мірило творчої експресії, зокрема застосовується для опису своєрідних риторичних приписів, вибору засобів і композиційних форм вираження, котрі надавали мові певної якості.

За античних часів зароджується й інша традиція осмислення стилю як слова-поняття та слова-логосу з перспективи вивчення мислення, котру зазвичай пов'язують із Гераклітом. У широкому сенсі йдеться про семантичний характер організації стилю, який нав'язує відповідний зв'язок тексту з контекстом, себто його буття у світлі різноманітних практик. Тож дві традиції античної думки віддавна намітили той конфлікт у потрактуванні стилю, котрий набув неабиякої гостроти в інші культурні епохи. Таким чином, склалися відмінні тенденції в репрезентації стилю як виразу творчої неповторності й, заразом, як певного, зокрема обмежувального, канону.

Із плином історичного часу споглядаємо диференціацію різних значень поняття «стиль». Цей термін застосовують для позначення складу мови, особливостей її вживання в поезії та прозі, зображувальних засобів, зокрема різноманітних тропів, фігур, типів і форм. Пізніше відбувається специфікація предметних значень стилю на багатьох рівнях функціонування мови – персональному, груповому, жанровому, дисциплінарному, етнокультурному, соціальному, соціокультурному, художньо-мистецькому, літературному. Урешті-решт викристалізовується розуміння стилю як явища, що відображає цілі пласти культурної історії. Первісні тлумачення цієї дефініції як сукупності ознак у формі та змісті, компендіуму технічних прийомів і засобів мистецького вираження, цілісної образної системи поступаються місцем розумінню стилю як особливого типу бачення й мислення, зокрема як способу осягнення світу та місця людини в ньому.

Упродовж усього XIX ст. ширяться спроби структурувати загальну історію на засадах культурної цілісності, подібно до концептуалізації минувшини мистецтва й літератури, зокрема шляхом виділення певних періодів та епох. Взаємозв'язок різноманітних культурно-історичних явищ примушує гуманітаріїв дедалі частіше порушувати проблеми культурної і стильової єдності часу. Постають численні паралелі на ниві культурного, духовного, економічного, суспільно-політичного та інших зрізів історичного буття. Не випадково європейська соціогуманітаристика породжує ряд термінологічних новацій, якот «*стиль епохи*», «*стиль часу*», «*господарський стиль*», «*стиль культури*» й т. п. Отож цілісність стилю, зокрема окреслення часової, мистецької чи жанрової належності багатьох предметів і об'єктів культурного світу, стає визначальною характеристикою його

смислу. Важливого значення набуває організуюча функція стилю, котра вимагає розглядати фрагмент твору чи уривок тексту з перспективи стильової єдності. Відтак стиль асоціюється із загальними культурологічними ознаками певного історичного часу. Більше того, виникла ідея *культурної епохи* – універсальної організації простору культури як певного спектра стильових пропозицій, котрі своєрідним чином розгортаються, переломлюються й трансформуються в низці сфер людського буття, зокрема в історіописанні.

Стильова цілісність як спосіб єдиної організації строкатого та суперечливого історичного світу виявилася вельми привабливою для багатьох інтелектуалів, зокрема для позначення й інтерпретації поглядів своїх колег та опонентів. Приміром, М. Грушевський уважав, що саме в романтичному стилі представлено поховання Б. Хмельницького у працях польського історика Л. Кубалі, а також зіставляв погляди В. Антоновича зі стилем французьких істориків-позитивістів.

На початку XX ст. кардинальні зрушення у соціогуманітаристиці спричинив неокантіанський поворот, який не тільки трансформував засадничі уявлення у цій царині, що відтепер ототожнювалися з науками про культуру / дух і світом цінностей, а й упровадив інструментальне розуміння ролі та функцій термінів. Саме на перехресті неокантіанської парадигми, соціоцентричного вектора пізнання й культурно-історичної традиції постало поняття «*стиль мислення*».

Актуальність теми. На зламі XX і XXI ст. стильове маркування та репрезентація різноманітних сфер людської діяльності набули неабиякого поширення, передусім у багатьох галузях соціального, культурного й наукового життя. Зокрема, до сучасної соціогуманітаристики ввійшло чимало означень («*стиль висловлювань*», «*стиль писань*», «*стиль теоретизування*», «*стиль поведінки*», «*стиль праці*», «*стиль політики*», «*стиль урядування*» та навіть «*стиль життя*» й ін.), якими інтенсивно послуговуються чимало інтелектуалів із відмінними пізнавальними цілями та мотиваціями. Тим паче, що стильове маркування дозволяє гнучко окреслити й адекватно передати колективні, групові, індивідуальні смисли, пов'язані з розмаїтими творчими контекстами, ракурсами, масштабами.

Це призвело до широкого стильового представлення багатоманітних зрізів і площин суспільного та культурного буття, зокрема академічного життя й дослідницьких практик, спричинило нинішню актуалізацію теорій «стилів мислення», котрі виникли на теренах соціогуманітаристики в першій третині XX ст. За сучасної доби актуалізація даної концептуальної пропозиції пов'язана з евристичними, інструментальними й організуючими можливостями, котрі дозволяють запропонувати новітні підходи для репрезентації історії науки, зокрема українського історіописання XIX–XX ст. Адже концепт «стиль мислення» був породжений різноманітними запитами інтелектуалів, які зводилися до головного питання – як мислить учений / науковий колектив у межах певної соціокультурної системи (суспільства), себто як персональне / групове мислення сприймає й асимілює соціальні, культурні, політичні та інші настанови і виклики соціуму?

У другій половині XX ст. прибічники антропоцентризму в наукових практиках висунули ряд нових питань до мислення інтелектуалів, пов'язаних з осягненням їхньої культурної свідомості як певного стильового вибору. Урешті, в останні десятиліття у соціогуманітаристиці поважне місце посіли проблеми мовного / наративного представлення текс-

тів як неодмінної складової та навіть способу репрезентації стилю мислення вченого. Власне, мовне маркування стало одним із найважливіших вимірів застосовування стильових підходів в історіографічних і наукознавчих студіях.

Таким чином, *актуальність дисертаційної праці* визначається багатьма взаємопов'язаними сучасними пізнавальними запитами та контекстами, насамперед великим діапазоном інструментальних можливостей для конструювання й представлення історії науки, зокрема репрезентації з відмінних перспектив і масштабів дослідницьких практик, текстів та поглядів знаних українських істориків початку XIX – 80-х рр. XX ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося в рамках науково-дослідної теми відділу української історіографії Інституту історії України НАН України «Дисциплінарні виміри української історіографії» (державний реєстраційний номер 0112U003219).

Об'єктом вивчення є структури мислення й погляди українських істориків – Д. Бантиша-Каменського, М. Маркевича, М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Грушевського, С. Томашівського, В. Липинського, М. Слабченка, М. Яворського, О. Оглоблина, Б. Крупницького, О. Компан та Ф. Шевченка, котрі розглядаються у світлі основних стильових напрямів і культурних епох початку XIX – 80-х рр. XX ст. Вибір зазначених істориків обумовлено передусім масштабом персонального впливу на українську історіографію, зокрема на зміну наукових практик і стильових канонів історичного письма.

Предметом дослідження є тексти названих вище вчених в їхньому видовому й жанровому розмаїтті, а саме багатотомні синтетичні праці, монографічні серії, індивідуальні монографії, брошури, статті, есе, рецензії, бібліографічні нотатки й огляди та ін.

Хронологічні рамки студії охоплюють початок XIX – 80-ті рр. XX ст. Нижня межа дослідження пов'язана з появою академічного історіописання на українських культурних обширах, а верхня – умотивовується свідомим виключенням сучасного періоду історії науки. Вибір такого тривалого часового діапазону спричинено необхідністю простежити стильові трансформації в текстах істориків із перспективи плину та взаємодії ряду культурних епох.

Просторові межі дисертації здебільшого локалізуються територією в кордонах сучасної України, але включають також багато аспектів і проблем, пов'язаних із побутуванням української наукової еміграції впродовж 1920–1980-х рр. в Європі та Північній Америці.

Мета дисертаційної роботи полягає в репрезентації широкої стильової палітри, котру творили багатоманітні дослідницькі практики і студії відомих представників українського історіописання початку XIX – 80-х рр. XX ст. Провідний рефрен дисертації спрямовано на те, щоби крізь висвітлення й аналіз текстів українських істориків продемонструвати, як змінювалося їхнє наукове мислення в руслі засвоєння / заперечення / сприймання / модифікації / доповнення / перетворення ідей і настанов різних стильових напрямів.

Досягнення цієї мети передбачає послідовне виконання таких дослідницьких **завдань**:

– визначити головні характеристики культурних епох та їхні особливості на ниві історіописання;

– представити специфіку темпорального розгортання різних культурних епох на теренах українства в межах імперського й радянського простору;

– окреслити стильові напрями, притаманні тій чи іншій культурній добі, зокрема масштаби їхнього впливу на наукові практики українських істориків;

– проаналізувати видове та жанрове розмаїття текстів визначних репрезентантів української історіографії початку XIX – 80-х рр. XX ст.;

– виявити найзагальніші стильові конфігурації у творчості відомих українських істориків на рівні інструментальних пріоритетів, культурницьких настанов і світоглядних орієнтирів;

– з'ясувати головні риси ідеалів науковості українських учених у контексті певних стильових сполучень;

– простежити провідні концептуальні пропозиції українських істориків та означити їхні стильові засади;

– розглянути творення різних типів істориків у межах української історіографії;

– показати, як зміна стильових напрямів впливала на трансформацію структур мислення істориків.

Методологія і методи. Наріжним конструктом дисертаційного дослідження є поняття «стиль мислення», позаяк організаційні й евристичні можливості стильових підходів найбільше спричинилися до нашого методологічного вибору та, кінець-кінцем, виплекали формулювання провідної проблематики дисертації – *історик* і *стиль*. Методологічну основу праці становить комбінація трьох відмінних стильових підходів (соціокультурного, культурознавчого та наративного), які виокремлено на основі аналізу різноманітних дослідницьких стратегій.

Соціокультурний підхід націлений на відтворення функціонування історіописання як своєрідного соціального інституту з відповідною методологією й технологією продукування конкретного виду знань. Цей підхід спирається на широке застосування системно-структурного, функціонального, історико-генетичного методів і семантичного аналізу, а також виявлення різноманітних каузальних залежностей. Зокрема, семантичний аналіз ужито для витлумачення мисленнєвих структур істориків, передусім основних термінологічних сполучень. Історико-генетичний, функціональний і системно-структурний методи використано для висвітлення впливу соціокультурних вимог певного суспільства на розгортання стильових напрямів.

Культурознавчий підхід спрямований на осягнення існування історичної науки в культурному просторі певної доби. Інструментальний діапазон цього підходу достатньо широкий (класифікаційне та дескриптивне моделювання, семіотичний аналіз та ін.), але найповніше відображений у компаративному (порівняльно-історичному) й типологічному методах, які вжито для типології творчих спільнот, означення домінуючих типів істориків / учених, а також зіставлення різних ідей, концептів, термінів. Семіотичний аналіз застосовано для опису та репрезентації загальних принципів і методів знання, котрі побутували у практиках істориків.

Наративний підхід зорієнтований на представлення науки як ряду епістем (різноманітних просторів і форм знання з певним співвідношенням слів і речей, за М. Фуко),

дискурсивних практик (конкретних способів циркуляції, реалізації цих форм знання) та вербально-наративних стратегій їх репрезентації. Даний підхід скеровано на пошук прихованих, ба навіть «зникаючих» смислів у текстах істориків, себто на виявлення бінарних опозицій, доповнюючих контекстів, перехресних значень і т. п. Більш докладно про методологічну основу дисертації йдеться в підрозділі 1.2 («Стильові підходи у світлі методології дослідження»).

Ступінь наукової розробки провідної проблематики дисертаційного дослідження в різних галузях української соціогуманітаристики є нерівномірним, а у царині національної історіографії XIX–XX ст. – фрагментарним. Такий стан речей зумовлено, з одного боку, міждисциплінарним походженням теорій стилів мислення, що потребує певної адаптації різних підходів до студіювання історії українського історіописання. З іншого боку, зазначені прогалини пояснюються штучними обмеженнями, які побутували в радянській науці й істотно вихолощували та примітивізували такі дослідницькі стратегії відповідно до пануючих ідеологічних догматів.

Утім, українські вчені-гуманітарії зробили помітний внесок у розробку стильових підходів і теорій (І. Іваньо, Б. Парахонський, Д. Чижевський, Ф. Шміт та ін.). Однак ці концепти з очевидних причин залишалися на маргінесах вітчизняної соціогуманітаристики, зокрема історіографії. У пострадянський період теорії стилів мислення здобувають значне поширення, перекладаються та перевидаються класичні праці їх фундаторів – К. Мангайма й Л. Флека. Нині стильові підходи застосовуються на теренах філософії та соціології науки (В. Глушков, О. Івін, В. Порус, Б. Пружинін, В. Стьопін, В. Устюгов, В. Штанько та ін.), наукознавства (Л. Мікешина), інтелектуальної історії (Л. Рєпіна), психології (О. Лібін), культурології (О. Устюгова), історії математики (А. Родін) та ін.

Ряд проблем, пов’язаних зі стильовими теоріями, порушено у студіях І. Колесник, котра, зокрема, запропонувала типологію неперсоніфікованих, безпредметних стилів мислення з різною часовою тривалістю для масштабної репрезентації історії науки у світлі трансформацій когнітивної свідомості. За її ініціативою, інструментальні та пізнавальні можливості поняття «стиль мислення» обговорювалися на методологічних семінарах в Інституті історії України НАН України, а у другому випуску альманаху теорії та історії історичної науки «Ейдос» видруковано кілька розвідок про стильові підходи на теренах історіописання й соціогуманітаристики. Крім того, такі наукові стратегії вживалися у студіях Л. Зашкільняка, Я. Калакури, Н. Яковенко та ін.

Та незважаючи на помітні досягнення з актуалізації, переосмислення й поширення стильових теорій і підходів у сучасній науці, на полі українського історіописання вони застосовувалися, як правило, епізодично щодо окремих аспектів та проблем, пов’язаних із творчістю конкретних інтелектуалів. Отже, загальний рівень вивчення й, найголовніше, інструментального застосування стильових підходів стосовно структур мислення та текстів знаних українських істориків початку XIX – 80-х рр. XX ст. можемо визначити як недостатній, оскільки окреслена проблематика так і не стала предметною областю для спеціальних студій. Докладніше ступінь наукової розробки проблематики дисертаційної роботи проаналізовано в підрозділі 1.1 («Теорії "стилів мислення": історіографічні та міждисциплінарні виміри»).

Наукова новизна та теоретичне значення дисертації визначаються тим, що на опрацьованому первинному матеріалі – текстах істориків – запропоновано комбінацію різних підходів для репрезентації українського історіописання початку XIX – 80-х рр. XX ст. у річищі трансформацій культурних епох і стилів мислення. Зокрема, у роботі представлено основні стильові конфігурації у творчості українських істориків, які склалися внаслідок співіснування, перехрещування й сполучення різноманітних інтелектуальних і культурних елементів. У дисертаційній студії апробовано інструментальні можливості стильових теорій і підходів стосовно вивчення архітектоніки праць ряду видатних науковців, а також їхніх конструкцій минувшини.

Крім того, у дисертації проаналізовано історичне письмо ряду вчених, зокрема розглянуто стильову підоснову багатьох концептуальних пропозицій в українській історіографії. Із перспективи пізньопросвітницького історіописання та раннього романтизму висвітлено багатотомні історії Д. Бантиша-Каменського й М. Маркевича, а також їх сприйняття в культурному просторі імперії Романових. У руслі романтичної парадигми представлено тексти М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, визначено їх роль у професіоналізації української історіографії. Окреслено стильові сполучення й інструментальні вподобання у студіях В. Антоновича та М. Драгоманова в контексті поширення «першого» позитивізму. Розглянуто дослідницькі стратегії «критичного» позитивізму, соціологізації та віталізму в монументальному проекті «Історії України-Руси» М. Грушевського. Висвітлено неоромантичні візії української історії у працях В. Липинського та С. Томашівського. Показано змагання різних підходів на ниві «масової» історії в українській історіографії 1920-х рр., зокрема проаналізовано концепцію «генетичної соціології» М. Грушевського, теорію «єдиного процесу» М. Слабченка, конструкцію «господарської автономії» України О. Оглоблина та спробу більшовицько-марксистської соціологізації історії М. Яворського. Простежено відображення викликів повоєнної соціогуманітаристики та старих інтелектуальних порахунків українського історіописання у працях Б. Крупницького й О. Оглоблина еміграційного періоду. Проаналізовано рецепцію концептуальних пропозицій західної соціогуманітаристики в переддень «антропологічного повороту» в текстах Б. Крупницького. Розглянуто студії Ф. Шевченка та О. Компан як представників реформістського (нонконформістського) напряму в українській радянській історіографії.

Таким чином, у дисертаційному дослідженні репрезентовано багатоманітну стильову палітру та макроконтексти культурних епох, у руслі яких розгорталися дослідницькі практики і структури мислення відомих українських істориків початку XIX – 80-х рр. XX ст.

Практичне значення дисертації полягає у формулюванні інструментальних і концептуальних підходів, які дозволяють подати полівимірну картину українського історіописання початку XIX – 80-х рр. XX ст. Опрацьована комбінація стильових ракурсів може бути застосована для вивчення наукової спадщини, передусім текстів, багатьох українських істориків XIX–XX ст., зокрема для виявлення типових структур мислення, з'ясування стильових засад їхніх поглядів і практик. Результати дисертаційної роботи придатні для багатоаспектного впровадження й реалізації як в узагальнюючих академічних студіях, так і дидактичних посібниках, спеціальних курсах з історії українського історіописання та інтелектуальної історії України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації висвітлювалися в доповідях на 19-ти наукових конференціях, семінарах і круглих столах; міжнародних: «Радянські нації та національна політика в 1920–1950-х роках» (м. Київ, 10–12 жовтня 2013 р.), «Світло й тіні українського радянського історіописання» (м. Київ, 22–23 травня 2013 р.); всеукраїнських: «Українська історіографія на межі тисячоліть: Історіографічні читання, присвячені 35-річчю Українського історичного товариства» (м. Київ, 29 вересня 2000 р.), Перших (м. Чернігів, 3 грудня 2002 р.) і Других (м. Чернігів, 4 липня 2003 р.) Костомарівських читаннях, «Михайло Максимович і українська історична наука» (м. Київ, 10 листопада 2004 р.), «До 190-річчя з дня народження Миколи Івановича Костомарова» (м. Київ, 19 червня 2007 р.), «Наукові читання, присвячені 125-літтю Вадима Модзалевського (м. Київ, 13 вересня 2007 р.)», «Олена Апанович: людина, історик, громадський діяч» (м. Київ, 10 грудня 2009 р.), «Олександр Лазаревський та українська історична наука» (м. Київ, 9 червня 2009 р.), «Пантелеймон Куліш: історія і сучасність» (м. Київ, 27 жовтня 2009 р.), «"Працювати на користь Україні": До 130-ліття від дня народження української вченої-історика Наталії Полонської-Василенко» (м. Київ, 11 лютого 2014 р.), «Переяслав 1654 року в інтелектуальній традиції, політичній культурі й практиці раннього нового та нового часу» (м. Київ, 8 квітня 2014 р.), а також на методологічних семінарах в Інституті історії України НАН України: першому («Нова українська історіографія: образи, методи, напрями»; м. Київ, 17 січня 2006 р.), другому («Нова історіографічна культура та український гранд-наратив»; м. Київ, 24 квітня 2007 р.), третьому («Історична наука в Україні як історія інтелектуальних співтовариств»; м. Київ, 25 листопада 2008 р.), четвертому («Історія науки як історія понять»; м. Київ, 15 квітня 2010 р.), шостому («Ментальні мапи як інструментарій історика»; м. Київ, 20 листопада 2012 р.), сьомому («Проект людського "Я": тіло, життя, історія»; м. Київ, 20 травня 2014 р.).

За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 65 праць (без співавторів), у т. ч. індивідуальна монографія у 2-х частинах (100,7 др. арк.), 53 статті (з них 12 внесено до міжнародних наукометричних баз даних) у фахових виданнях, затверджених ВАК України (62,7 др. арк.), 2 статті у закордонних виданнях (2,5 др. арк.), а також 9 статей у збірниках і журналах (16,5 др. арк.).

Структура роботи зумовлена метою та завданнями. Дисертація складається з переліку скорочень, вступу, дев’яти розділів (двадцяти двох підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (1202 бібліографічні позиції). Загальний обсяг дисертації становить 532 сторінки, з яких основна частина – 400 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність окресленої проблематики, визначено об’єкт, предмет, мету й основні завдання, хронологічні та просторові межі студії, розкрито наукову новизну, теоретичну, практичну значущість дисертації, апробацію результатів дослідження.

У **першому розділі – «Історіографія, методологія та джерела дослідження»** – подано огляд наукової літератури й джерельної бази, а також охарактеризовано методологічні засади дисертаційної студії.

У ***підрозділі 1.1 – «Теорії "стилів мислення": історіографічні та міждисциплінарні виміри» –*** висвітлено появу концептуальних пропозицій К. Мангайма і Л. Флека, зокрема проаналізовано циркуляцію й інструментальне застосування цього поняття в радянському та пострадянському просторі. Відзначено, що термін «стиль мислення» постав як вислід колективної творчості на інтердисциплінарному рівні впродовж 1920–1930-х рр. Це поняття ввели в обіг самі вчені для осягнення свого місця в історії науки, передусім стосовно того, до якої доби належать їхні дослідницькі практики. Зокрема, К. Мангайм намагався з'ясувати, «*як людина насправді мислить*». Відтак його теорія «стилю мислення» виникла на підставі аналізу перехресних контекстів стилю як естетичної, так і соціологічної дефініції. Підкреслено, що дослідницька програма К. Мангайма призначалася для виявлення окремих «фрагментів», які дозволили б відтворити цілісну систему мислення («*мисленнєву структуру*»), себто сконструювати світоглядні орієнтири певної спільноти. Показано, що Л. Флек прагнув окреслити соціокультурний і психологічний виміри наукової діяльності. Для реконструкції складного механізму цієї взаємодії він упровадив понятійну сув'язь *стиль мислення / розумовий колектив*, яка мала заповнити гносеологічні прогалини у студіях з історії науки. Доведено, що теорії К. Мангайма та Л. Флека продемонстрували поліфункціональність і неабиякий методологічний потенціал терміна «стиль мислення», котрі визначалися численними контекстами вжитку. З'ясовано, що, попри суттєві відмінності, указані теорії заклали підвалини для інструментального використання поняття «стиль мислення», котрі метафорично можемо означити як соціокультурний підхід. Цей підхід спрямований на відтворення впливу нормативних механізмів соціокультурної системи на різні сфери діяльності, зокрема на дослідницькі практики.

Констатовано, що поступове перетікання терміна «стиль мислення» з обширів європейської соціогуманітаристики до радянського простору сталося впродовж 1960–1970-х рр. Спершу ця дефініція вживалася переважно у студіях із наукознавства та працях із філософії, соціології й історії науки. Тому стиль мислення прагнули витлумачити в логіко-аналітичному та раціональному сенсі. Відтак це поняття набувало або універсальних рис ідеальності, або приземлених ознак стереотипу, алгоритму, канону, традиції, логічної структури, пріоритетів, принципів у дослідницькій стратегії чи програмі. Зауважено, що на зламі 1970–1980-х рр. відбувається поступовий перегляд тлумачення даного терміна, його функціонального призначення та продукованого сенсу. Зокрема, академік Д. Лихачов подав нові – культурологічні – пріоритети у застосуванні теорії стилів. Цікаву концептуальну пропозицію на ниві стильових підходів сформулював історик Л. Баткін, котрий орієнтувався на окреслення культурної свідомості італійських гуманістів як спільноти, дошукувався ціннісних підстав їхнього стильового, а за великим рахунком – життєвого вибору.

Зазначено, що найкращою працею з осмислення понять «стиль» і «стиль мислення» в радянському просторі слід уважати монографію українського філософа Б. Парахонського «Стиль мышления: Философские аспекты анализа стиля в сфере языка, культуры и познания» (К., 1982). У цій студії автор комплексно проаналізував предметні значення стилю, які виникли на багатьох рівнях його побутування, зокрема розглянув специфіку продукування відмінних смислів понять «стиль» і «стиль мислення». Ці терміни постають то в

контексті мовних моделей і літературних текстів, то у сенсі художньої свідомості, іноді як спосіб фіксації різних форм діяльності чи взагалі як спосіб самовираження, котрий відображає неповторну психологію творчості. Б. Парахонський сприймає стиль мислення як певну модель світу, якій властива цілісність і замкненість, але не у сенсі її завершеності та повноти, а як самобутню форму представлення й осягнення. Акцентовано увагу на тому, що Б. Парахонський пов'язує цю дефініцію як із загальною картиною світу, котра фіксується у стильових трансформаціях знання в ту чи іншу історичну добу, так і з інваріантним смислом стилю як індивідуального «почерку» творчості.

Доведено, що наприкінці радянської доби «стиль мислення» розглядався як термін поліфункціонального призначення з рухливою варіативністю сенсів і великим інструментальним потенціалом на інтердисциплінарному рівні. З'ясовано, що в радянській науці встановилася певна конвенціональність, котра відображала динамічну рівновагу між соціокультурним і культурознавчим підходами стосовно вживання поняття «стиль мислення».

Відмічено, що в пострадянську добу зазначена дефініція побутує в історії, філософії та соціології науки, психології, мистецтвознавстві та культурології. Цей термін тлумачиться в дидактичних посібниках із наукознавства (Л. Мікешина), історії та філософії науки (В. Стьопін, В. Штанько та ін.), історіографії (Я. Калакура, І. Колесник), студіях з інтелектуальної історії (Л. Рєпіна), працях з історії понять (І. Колесник), дослідженнях з історії психологічних практик (О. Лібін), енциклопедіях (В. Порус), а також у кількох дисертаціях із проблем теорії пізнання (В. Глушков, В. Устюгов та ін.). Зауважено, що в пострадянській соціогуманітаристиці відбувається остаточне зміщення акцентів із соціокультурного контексту стильових практик на їх ціннісні, культурологічні виміри.

Продемонстровано, що стиль мислення виявляється не стільки в теоретичних висновках чи конкретних результатах дослідження, скільки в мотиваціях світосприйняття, ба навіть у самій мові наукового дискурсу. У рефлексіях сучасних науковців циркулює думка про наближеність або схожість понять «дискурс» і «стиль мислення», а також «епістема» та «стиль мислення». Констатовано, що нині відбувається змістова трансформація як самого поняття «стиль», так і дефініції «стиль мислення». Ці перетворення продукують нові смисли, а відтак і новітні інструментальні можливості, що постають у світлі застосування інтердисциплінарних практик. У царині сучасної соціогуманітаристики споглядаємо спроби представити універсальні побудови на ґрунті різноманітних стильових підходів. Приміром, у теорії стилю російського культуролога О. Устюгової вказане поняття розглядається з перспективи самоідентифікації суб'єкта культури. Підкреслено, що пізнавальна ситуація в пострадянській науці доволі динамічна та мінлива, містить як чимало прихованих й очевидних загроз, пов'язаних із розмиванням дисциплінарної конфігурації та предметного знання, так і багатоманітних можливостей. Зазначено, що комбінації відмінних стильових підходів упродовж 1990–2000-х рр. увійшли до інструментального потенціалу дослідницьких практик у сфері наукознавства та історіографії.

У ***підрозділі 1.2 – «Стильові підходи у світлі методології дослідження»*** – обґрунтовано методологічні засади дисертації. Відзначено, що поширення стильових підходів пов'язане з потребами в особливій пластичності мовних засобів, щоб адекватно передати складні соціокультурні, соціопсихологічні механізми та їх багатоманітні смисли. Відтак

стильові підходи дозволяють представити динамічні, композиційні моменти, які співвідносяться з іншими прикметами, зокрема показують стильову належність твору, культурну підоснову певного явища, ціннісні норми відповідного типу знань, соціокультурні характеристики й інтелектуальні складові образу, когнітивні особливості наукової спільноти, засадничі риси поглядів і світосприйняття конкретного вченого. На думку російського філософа О. Лосєва, зіставлення різноманітних стилетвірних чинників та ознак дозволяє віднайти й осягнути *Інше*. З'ясовано, що саме у цьому криється основа величезного інструментального потенціалу стильових теорій.

Констатовано, що інструментальні можливості стилю мислення значною мірою залежать від того чи іншого підходу, у межах якого вживають означене поняття. Запропоновано загальну типізацію трьох основних, але взаємопов'язаних, підходів – *соціокультурного*, *культурознавчого*, *наративного*.

Показано, що у світлі *соціокультурного підходу* вчений та академічна спільнота розглядаються в межах певної системи (суспільства), яка формує нормативи, канони, ідеали, програми, принципи та інші чинники, котрі впливають на побутування науки, зокрема дисциплінарної підсистеми, колективу чи вченого. Тому для представлення цього соціокультурного механізму за «жорсткою» схемою часто-густо послуговуються термінами «детермінація» або «зумовленість», а у випадку більш гнучкої репрезентації – «домінація», «мотивація», «інтенція» й т. п. Цей підхід націлений на логіко-аналітичне та раціональне витлумачення світу науки. Поняття «стиль мислення» виступає як універсальний гносеологічний маркер, який означує баланс між соціокультурними вимогами та спрямованістю інтелектуальних трансформацій, показує зрушення, урешті-решт переформатування механізмів концептуалізації. Приміром, індустріальний поступ за часів «Великого буму» спричинився до поширення ідеалів т. зв. «точного знання» й натуралістичного сцієнтизму у соціогуманітаристиці другої половини XIX ст.

Продемонстровано, що *культурознавчий підхід* спрямований на осягнення культурної та соціальної ідентичності особистості, котра простежується у ціннісних і світоглядних орієнтаціях науковця, зокрема у вигляді вибору стильових форм творчості. Такий вибір російська дослідниця О. Устюгова називає «стильовим портретом суб'єкта», а стильові практики розглядає як процес пошуку ідентичності (національної, історичної, індивідуальної). Відтак стиль постає як спосіб і форма ідентифікації суб'єкта культури, у стильових рисах фіксується ставлення особистості, наукового колективу чи спільноти до навколишнього світу, передусім способи його усвідомлення та розуміння. Указаний підхід окреслює ступінь рецепції вченим цілих історичних епох, напрямів думки, масштабних процесів і явищ, знакових подій, визнаних авторитетів, виявляє відмінні культурні й інтелектуальні шари у його світосприйнятті, зокрема інваріантність ціннісних установок особистості. Культурознавче застосування стилю мислення дозволяє розглядати різноманітні аспекти діяльності та творчості суб'єкта (вченого) в аксіологічних координатах різних спільнот (професійної, політичної, соціальної, конфесіональної, родинної й т. п.) і з перспективи відмінних суспільних середовищ. З'ясовано, що в межах культурознавчого підходу стиль мислення відіграє роль гнучкого ціннісного маркера, котрий дає змогу простежити

побутування історика на перехресті різних спільнот, середовищ, формальних і неформальних зв'язків, зокрема скласти співвідношення лояльностей як підмурку певної ідентичності.

Відзначено, що в річищі *наративного підходу* вчений постає як автор-транслятор тексту та, заразом, як його читач-інтерпретатор. Адже провідний рефрен постмодерністських стратегій зазвичай корелюється з мовною репрезентацією світу, зокрема минувшини. Показано, що з акцентуванням уваги на складних і суперечливих зв'язках між суспільними практиками, стратегіями мовного й епістемологічного представлення та багатоманітними смислами, які продукуються в текстах, пов'язано найважливіші інструментальні новації, котрі привніс цей підхід. Констатовано, що на ниві дослідницьких практик поширилося наративне маркування текстів, котре розглядається як важлива прикмета стилю мислення вченого, зокрема в теорії «історіографічного стилю» Г. Вайта.

Крім того, у підрозділі 1.2 представлено уточнення означень ряду термінів, як-от «архітектоніка», «ідеал науковості», «культурна епоха» та ін.

У ***підрозділі 1.3 – «Джерельна база дисертації» –*** розглянуто комплекси опублікованих і недрукованих джерел, а також запропоновано їх прикладну класифікацію. Проаналізовано матеріали вітчизняних архівосховищ, у т. ч. відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (ф. 36, 52, 99), Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (ф. 1, 10, 14, 22–23, 32, 46, 106, 113, 131, 164, 172, 274, 338, 349), наукового архіву Інституту історії України НАН України (ф. 1), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ф. 1), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ф. 3561, 3695, 3864), Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ф. 279).

Обґрунтовано класифікацію джерел відповідно до провідних завдань дисертації, засади якої спираються на поєднання традиційних видових ознак з урахуванням ступеня персональної наближеності та ролі істориків в їх творенні: 1) опубліковані й неопубліковані праці у всьому жанровому та видовому розмаїтті – великі синтетичні студії, серійні, одно- і багатотомні монографії, дисертації й автореферати, брошури, посібники, підручники, статті, замітки, доповіді, рецензії, рецензійні статті та відгуки, бібліографічні нотатки, огляди, есе й ін.; 2) літографовані, машинописні та рукописні конспекти лекційних викладів як самих істориків, так і тексти, зроблені їхніми слухачами; 3) підготовчі матеріали до історичних студій – чернеткові нотатки, виписки з джерел, записи, плани майбутніх праць, робочі записники та ін.; 4) документальні джерела – особові справи, копії наказів, звітів, протоколів, стенограм, актів перевірки, а також доповідні записки, довідки та матеріали, які готувалися й подавалися науковцями на вимогу партійних, державних і контролюючих органів влади й т. п.; 5) джерела особового походження – мемуари, автобіографії, життєписи, щоденники як самих істориків, так і їхніх колег і сучасників; 6) опубліковані й неопубліковані епістолярні джерела, приватний та офіційний епістолярій (як автографи, так і копії, зроблені іншими особами); 7) стенограми: а) т. зв. «дискусій» щодо наукового доробку і праць окремих учених 1920 – початку 1930-х рр., протоколи перевірок установ ВУАН та ін.; б) нарад із питань історії України середини 1940-х рр., які проводилися при ЦК КП(б)У за участі українських істориків і культурно-громадських діячів; 8) хронікальна інформація про наукове й культурне життя в періодичній пресі, некрологи, публічні

заяви, коментарі та ін.; 9) електронні ресурси: а) е-архіви та е-бібліотеки з історії України й української соціогуманітаристики – тематичні колекції електронних публікацій зі спеціальними засобами навігації та пошуку; б) е-версії конкретних публікацій, присвячені стильовим підходам і дослідницьким практикам істориків.

Основу *першого комплексу джерел* становлять тексти знаних українських істориків початку XIX – 80-х рр. XX ст., передусім синтетичні праці Д. Бантиша-Каменського, М. Маркевича, М. Грушевського, М. Яворського, кількатомні монографії М. Костомарова та П. Куліша, студії В. Антоновича, В. Липинського, С. Томашівського, О. Компан, Ф. Шевченка, а також незавершені монографічні серії М. Слабченка, О. Оглоблина та ін. З огляду на стильові особливості й специфіку дослідницьких практик ряду українських істориків, які були зорієнтовані на представлення своїх текстів у форматі інших студій, залучено кількатомні зібрання праць М. Максимовича та М. Драгоманова, а також збірки статей Б. Крупницького. Крім того, до цього комплексу джерел належать неопубліковані праці М. Маркевича, а також М. Грушевського*, П. Куліша, В. Петрова, Л. Перетца, Ф. Шевченка та ін.

Підкреслено, що у джерельній базі дослідження чільне місце посіли різноманітні рецензії, позаяк цей вид публікацій дає можливість проаналізувати як етично-психологічні особливості взаємин між ученими в академічному середовищі, так і основні тенденції наукового процесу, стильові трансформації студій, інтенсивність циркуляції інформації, рецепцію праць і теорій на певному культурному полі. Відзначено, що доволі великий масив рецензій, використаний у дисертації, розподілено за рівнем інформативності й функціональним призначенням на кілька різновидів: а) бібліографічні або рецензійні нотатки; б) власне рецензії; в) відгуки на кваліфікаційні студії (дисертації) та інші праці, в яких подається формальний висновок-оцінка; г) критично-бібліографічні огляди; д) рецензійні статті; е) рецензії з подвійною видовою належністю (рецензії-есе, рецензії-монографії та ін.). До цього комплексу джерел віднесено також неопубліковані рецензії на студії О. Компан, М. Марченка, Л. Окіншевича, М. Петровського, М. Слабченка, Ф. Шевченка та ін.

Другий комплекс джерел представлено лекційними (конспективними) курсами, які суттєво доповнюють і нюансують погляди істориків, зокрема дозволяють більш виразно окреслити сполучення різноманітних стильових пропозицій в їхній творчості. До цих джерел належать відомі курси В. Антоновича, а також конспекти М. Драгоманова, О. Оглоблина, М. Слабченка та Ф. Шевченка.

Третій комплекс джерел охоплює багатоманітні робочі, чернеткові й підготовчі матеріали до історичних студій В. Антоновича, М. Драгоманова, П. Куліша, М. Максимовича, О. Оглоблина, Ф. Шевченка та ін. Доведено, що вони дозволяють скласти уявлення про горизонт евристичного пошуку історика, а також уточнити його погляди, підходи, концепції. Показано, що робочі записи репрезентують своєрідну конфігурацію інтелектуаль-

---

* Монографію М. Грушевського «Историограф Малой России» віднайшла в Архіві РАН провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України О. Юркова та люб'язно надала авторові дисертації для використання, за що складаємо їй щиру подяку. Нині цю працю М. Грушевського О. Юркова готує до публікації.

них і культурних впливів, які тією чи іншою мірою сприймав / засвоював, або навпаки – відкидав учений.

Четвертий комплекс джерел становлять документальні матеріали – опубліковані та неопубліковані. Це – особова справа О. Компан, документи, котрі висвітлюють службові й адміністративні практики Ф. Шевченка та ін. Зазначено, що до цих джерел належить ряд документів і матеріалів, які показують складний процес входження монографії Ф. Шевченка «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.» (К., 1959) до українського радянського історіописання, зокрема протоколи й стенограми обговорення, акти перевірки та ін.

П'ятий комплекс репрезентовано джерелами особового походження, пов'язаними з українськими істориками початку XIX – 80-х рр. XX ст. Відмічено, що до цього кола віднесено автобіографії В. Антоновича, Д. Багалія, М. Грушевського, М. Драгоманова, М. Костомарова, І. Крип'якевича, П. Куліша, О. Оглоблина, а також щоденники М. Грушевського, С. Єфремова, М. Слабченка, Ф. Шевченка та ін. Крім того, до джерел особового походження включено мемуари істориків – М. Грушевського, О. Домбровського, Д. Дорошенка, М. Драгоманова, М. Костомарова, Б. Крупницького, П. Куліша, О. Лазаревського, М. Маркевича, С. Підгайного та ін. Обґрунтовано положення про те, що цей комплекс джерел містить приватні відомості, котрі мають важливе значення для встановлення наближеності автора-історика до знакових подій, сприйняття інтелектуальних новацій, входження вченого до професійної корпорації й т. п. Підкреслено, що в розрізі проблематики дисертації автобіографічні й мемуарні тексти дозволяють розглянути становлення історика в культурному просторі, зокрема відстежити інтелектуальні вподобання й тяжіння до певних стильових напрямів.

Шостий комплекс представлено епістолярними джерелами, зокрема приватним і діловим листуванням істориків. Залучено кореспонденцію Д. Бантиша-Каменського, М. Грушевського, Д. Дорошенка, М. Драгоманова, М. Костомарова, А. Кримського, Б. Крупницького, П. Куліша, В. Липинського, О. Лазаревського, М. Максимовича, М. Маркевича, О. Оглоблина, М. Слабченка, Ф. Шевченка, а також неопубліковане листування О. Компан з Я. Ісаєвичем, З. Копиським, Д. Маковським, А. Перковським, В. Романовським, М. Суслопаровим, Г. Швидько та ін. Констатовано, що епістолярій дослідників репрезентує цікаву інформацію про визрівання концептуальних пропозицій істориків, які докорінно вплинули на стильовий візерунок їхньої творчості.

Сьомий комплекс джерел охоплює стенограми: а) дискусій, присвячених «викриттю» історичних поглядів і концепцій М. Грушевського, О. Оглоблина, М. Яворського, котрі, попри ідеологічну тенденційність і заангажованість, доволі добре демонструють, в який спосіб відбувався перехід від стану відносно «нормальної» науки 1920-х рр. до становлення радянського історіописання та його української / республіканської версії 1930-х рр.; б) нарад із питань історії України, що відбувалися за участі провідних українських істориків, письменників і культурно-громадських діячів у березні – квітні 1945 та квітні 1947 рр. Зазначені стенограми дозволяють окреслити позиції ряду істориків і літераторів як щодо перспектив представлення минувшини України у воєнний і повоєнний час, так і їхні думки стосовно організації наукової праці.

Восьмий комплекс джерел містить хронікальну інформацію з наукового, культурного та суспільно-політичного життя – некрологи, коментарі, публічні заяви, оприлюднені в офіційній та академічній пресі.

Дев'ятий комплекс джерел становлять електронні ресурси: а) е-архіви та е-бібліотеки з історії України, української й російської соціогуманітаристики, зокрема е-колекції книг та історичних джерел, розміщені на веб-порталі Інституту історії України НАН України (http://www.history.org.ua), а також сайтах е-бібліотеки «Diasporiana: Проект зі збереження інтелектуальної спадщини української еміграції» (http://diasporiana.org.ua), «Електронної бібліотеки української діяспори в Америці» (http://ukrbiblioteka.org), е-бібліотек «Чтиво» (історичний розділ; http://chtyvo.org.ua/genre/istorychna/books) та «Русская литература и фольклор» (http://feb-web.ru), е-архіву газети «Свобода» (http://www.svoboda-news.com/arxiv.htm), е-енциклопедії «Internet Encyclopedia of Ukraine» (http://www.encyclopediaofukraine.com) та ін.; б) е-версії конкретних публікацій, присвячених стильовим підходам і теоріям, дослідницьким практикам та окремим аспектам біографій українських істориків.

Доведено, що означена джерельна база достатня й адекватна для розробки окреслених завдань, зокрема для з'ясування впливу культурних епох і стильових напрямів на погляди та структури мислення зазначених істориків.

У **другому розділі – «Пізньопросвітницьке історіописання та початки романтизму» –** висвітлено сприйняття і трансформації стильових пропозицій у текстах Д. Бантиша-Каменського та М. Маркевича. Підкреслено, що просвітницько-раціональний стиль мислення продукував прагматичне, моралізаторське, механістичне й оптимістичне ставлення до історії. Відтак в історичній думці ширилася генералізація уявлень про минувшину, своєрідна парадигма суцільного порядку та ієрархії, яка спиралася на нормативно-універсальний і природно-правовий ідеал науковості. Відзначено, що духовні й інтелектуальні перетворення та соціокультурні зрушення в Європі за наполеонівської доби породили зворотні ідеалістичні реакції, які розгорталися у вигляді романтичної опозиції й підважували уявлення про однорідність людської природи як частини загального універсуму.

У ***підрозділі 2.1 – «Малоросійська візія Д. Бантиша-Каменського у світлі українсько-російського культурного перехрестя» –*** розглянуто перше (1822 р.) і друге (1830 р.) видання багатотомної «Истории Малой России». Акцентовано увагу на тому, що працю було написано спеціально запрошеним фахівцем – істориком-чиновником, який самобутньо сполучав дослідницькі та службові практики й, водночас, не належав до середовища місцевого дворянства. Продемонстровано, що автор фактично виконував проект, замовлений «згори» князем М. Рєпніним-Волконським, котрий репрезентував культурницькі устремління лівобережного панства. Тому навколо «Истории Малой России» Д. Бантиша-Каменського склалася дивна ситуація. Історик, який представляв давню традицію російського історіописання від Г.-Ф. Міллера до М. Карамзіна, під впливом обставин мимоволі перетворився на своєрідний рупор місцевої аристократії. Зауважено, що канони викладу внормовано досить жорстко, переважно в дусі просвітницького раціоналізму (військово-політична площина, повчальні життєписи, показова увага до освіти та науки), хоча й ураховуються авторські зацікавлення (дипломатична історія, церковне життя). Показано, що сюжетна варіативність історії в рецепції Д. Бантиша-Каменського вкрай обмежена. Така

нормативність свідчить про зародковість уявлень історика про дослідницький інструментарій, а також виявляє його орієнтацію на взірці природно-правового мислення – однорідність представлення й однобічність розуміння руху, мінливості світу історії. Ці тлумачення демонструють парадоксальність стилю мислення Д. Бантиша-Каменського, позаяк раціональна логічність дала історикові змогу запропонувати чимало точних тлумачень на фактографічному рівні. Однак упровадження цього пріоритету щодо подій і явищ високого ступеня загальності призвело до того, що поза рецепцією автора залишилися переломні процеси української історії (монголо-татарська навала, Литовсько-Руська держава). З'ясовано, що культурницькі інтенції тодішнього панства представлено в текстах Д. Бантиша-Каменського в урізаному вигляді. Він розглядає історію Малоросії як одну з імперських провінцій і тільки почасти відображає мотиви колишньої слави козацько-старшинських родів, місцевої неповторності та патріотизму.

У ***підрозділі 2.2 – «Раціоналізм versus романтизм: М. Маркевич як перехідний тип історика» –*** проаналізовано дослідницькі практики автора п'ятитомної «Истории Малороссии» (1842–1843 рр.). Відзначено, що історичні погляди М. Маркевича й донині тлумачаться по-різному, позаяк його зараховують до дослідників перехідного типу, які від етнографічних і поетичних зацікавлень еволюціонували до історичних та історико-статистичних студій. Підкреслено, що мотивації М. Маркевича доволі складні та суперечливі. Це – домінація літературно-естетичних складових і культурницьке представлення малоросійського патріотизму, які сполучаються зі щирою загальноімперською лояльністю й пізньопросвітницьким розумінням призначення історіописання. Такий інтелектуальний підмурок спричиняв досить вибіркову рецепцію романтичних новацій, до яких автора підштовхували його дослідницькі практики – літературна, етнографічна, антикварна. Найголовнішу роль відігравали літературно-естетичні та антикварні мотиви у стилі мислення М. Маркевича, які часто-густо висували на перший план особу не історика, а митця й колекціонера-збирача. Зазначено, що автор «Истории Малороссии» прагнув поєднати художньо-естетичне відтворення минулого з викладом величезної кількості фактів. Констатовано, що праця відображає два різних конфлікти у світосприйнятті та поглядах її автора. Провідним із них виступає змагання між застарілими канонами пізньопросвітницького раціоналізму та новітніми романтичними впливами. Інший конфлікт походить із царини своєрідної рецепції романтизму самим М. Маркевичем, котрий прагнув трансформувати багато історичних сюжетів у патріотичному дусі на кшталт «Истории русов», але спирався як на нові вимоги романтизму, так і на архаїчну традицію України-Гетьманщини. Показано, що таке калейдоскопічне сприйняття минувшини іманентно вело до різноманітних нашарувань і суперечностей у текстах. Тому розмитість ідеалу науковості не дозволяла М. Маркевичу генералізувати строкаті уявлення й настанови.

У **третьому розділі – «Світ романтичних інтерпретацій» –** представлено стильові трансформації романтизму у студіях М. Максимовича, М. Костомарова та П. Куліша. Продемонстровано, що романтичний стиль мислення формувався під знаком моральності й добра, краси, естетизму, фольклористичних, етнографічних, літературно-художніх захоплень народним буттям. На відміну від просвітницько-раціональної історіографії, котра віддавала перевагу класичним взірцям античності, історики-романтики зосередилися на

своєрідній медієвізації минувшини. Відтепер романтичного ідеалу на теренах історії здебільшого дошукувалися у часи середньовіччя, зокрема прагнули декодувати його залишки – народні думи, балади, пісні. Із романтичними інтерпретаціями до історіографії ввійшов колективний герой – народ / нація з множинністю, ірраціональністю й містичністю способів дії. Відтак із його появою єдиний і логічно впорядкований Космос минулого, представлений у просвітницько-раціональному світобаченні, водночас поступився місцем романтичному Хаосу. Підкреслено, що історична подія вилучається з логічно вмотивованого та зумовленого ланцюга раціоналістичних схем. Натомість ширяться романтичні уявлення про дискретність, мозаїчність, фрагментарність світу минувшини, зокрема надається могутній імпульс національній міфотворчості.

У ***підрозділі 3.1 – «Фрагмент як форма мислення: Стильові та жанрові виміри студій М. Максимовича» –*** розглянуто багатоманітні дослідницькі практики й тексти цього вченого. Зауважено, що його світосприйняття та погляди переважно тлумачать у руслі натурфілософії Ф. фон Шеллінга. Ключовим моментом у світоглядній еволюції М. Максимовича є його перетворення з московського природничника в наддніпрянського гуманітарія-історика. Акцентовано увагу на тому, що він виступав не тільки в ролі природознавця, популяризатора, етнографа, критика та полеміста, а навіть як видавець-редактор. Доведено, що в студіях М. Максимовича простежується самобутній сплав раціоналізму та романтизму. Ці інтелектуальні складові представлено у вигляді двох засадничих понять – «Просвітництва» та «Руського духу», які не тільки гармонійно співіснують, а й творять своєрідну цілісність. Вони ж формують ідеал науковості М. Максимовича, у котрому поєднуються раціоналістична універсальність і, заразом, романтична індивідуальність в осягненні історичного буття. Відмічено, що таке поєднання дозволяло йому інтегрувати різнорідні інтелектуальні впливи. Історія України в репрезентації цього автора немовби розсипається на безліч дрібних фрагментів – мікроісторичних сюжетів: малоросійські місцевості та населені пункти, культурно-релігійні пам’ятки і стародавні писемні твори, окремі події й біографічні матеріали, київська топографія та українська топоніміка тощо. Констатовано, що схожа фрагментація світу минувшини простежується в текстах М. Максимовича й щодо суб’єктів руху історії: православна віра та церква, масовий герой – російський і малоросійський народи, Російська держава, її володарі, історична особа – видатна та пересічна. Продемонстровано, як орієнтація автора на індивідуальне й особливе спричинилася до специфічної репрезентації його текстів у вигляді окремих фрагментів – невеличких розвідок, заміток, рецензій і т. п. З’ясовано, що стильові риси М. Максимовича виявляються у поєднанні стратегій природничника та гуманітарія з елементами історіософського осмислення, багатстві окреслених академічних контекстів на теренах соціогуманітаристики (мовознавство, філологія, етнографія, фольклористика), синкретичному сполученні жанрових і видових особливостей праць (славнозвісні «Листи»). Ці складові й сформували критично-аналітичний та фрагментарний стиль мислення М. Максимовича як гуманітарія.

У ***підрозділі 3.2 – «Історія як сюжет: Представлення образу Б. Хмельницького в однойменній монографії М. Костомарова» –*** проаналізовано метаморфози романтичного мислення цього історика. Відзначено, що одним із головних джерел динамічного ви-

кладу М. Костомарова є введення до сюжетної канви масового героя, котрий виступає у різних ракурсах – єдине органічне ціле, велетенська маса з багатьма прошарками та безліччю відтінків емоційних відчувань, морально-етичних і мистецько-естетичних рис. Підкреслено, що М. Костомаров був одним із перших в українській історіографії, хто сконструював оригінальну структуру суб'єктивності – автора, продуковані ним образи, сюжетне дійство з колективним і персональними героями, читацьку аудиторію, котрій адресується створена палітра. Тому його виклад спирався на кілька базових принципів – контекстуальне висвітлення подій і явищ, визнання за автором права представляти можливе у статусі дійсного. Цей підхід дозволив М. Костомарову стилізувати минуле, спираючись як на етнографічний та географічний матеріали, так і шляхом упровадження героїко-художніх елементів, зокрема уявних монологів і діалогів відомих діячів. Відтак народна маса подається М. Костомаровим як тотальне ідеалістичне включення, котре є джерелом історичного руху та, заразом, вищим позачасовим мірилом вартості в романтичному світобаченні. Доведено, що для розкриття множинності дій, емоційних почувань та психологічних реакцій масового героя М. Костомаров застосовує розмаїтий інструментарій. Зокрема, він наділяє народ такими якостями й антропоморфними рисами, які дозволяють порівнювати його з визначними особистостями, а також відтворювати конфлікт колективного та персонального героїв. Показано, що М. Костомаров використовує емпатичне проникнення до внутрішнього світу видатних постатей, а саме зображує їх духовний стан та морально-етичну мотивацію дій і вчинків. Минувшина конструюється ним на кшталт драми, котра виявляє конечність і нескінченність буття, пов'язує минуле, сучасне й майбуття, зокрема героїчне та трагічне, в єдине сюжетне дійство. З'ясовано, що сюжет є центральним елементом викладу М. Костомарова, який представляє його ірраціональну стратегію пояснення історії, в якій дивним чином поєднуються вимоги до критичного тлумачення минувшини з художністю й образністю викладу фактографічних відомостей. Обґрунтовано положення про те, що така стратегія пояснення відображає героїко-художній стиль мислення М. Костомарова як історика з морально-етичним і мистецько-естетичним ідеалом науковості, а також наближає його до проблеми осягнення *Іншої* суб'єктивності.

У ***підрозділі 3.3 – «Позитивізм у пізньоромантичній рецепції П. Куліша» –*** висвітлено взаємодію та змагання різних стильових настанов у його працях. Відмічено, що постать П. Куліша з-поміж інших романтиків виявилася однією з найпридатніших для засвоєння натуралістично-позитивістських ідей. Така рецепція почасти пояснюється пізньопросвітницькими впливами Ж.-Ж. Руссо на дослідницькі й культурні практики П. Куліша. Продемонстровано, що він конструює об'єкт історіописання – «Руський світ» у суперечливому сенсі, як на пізньоромантичних, так і на позитивістських засадах із вкрапленнями раціонально-просвітницьких компонентів. Підкреслено, що основою цієї конструкції є ідеальні складові (вічове право, «Руський дух»), які співіснують із природничими законами в позитивістському сенсі. Тому рушії історії у візії П. Куліша належать як до ідеальної сфери, так і до фізичного світу, хоч визначальними вважаються перетворення у царині духу. Зазначено, що схильний до тотальної формалізації П. Куліш ніяк не міг окреслити свій ідеал науковості, зокрема зафіксувати його ціннісні параметри. Доведено, що саме абсолютизація *Надмети* (пошуки універсальних морально-етичних приписів) у сфері

історії повсякчас руйнувала аксіологічні складові ідеалу науковості та всієї дослідницької стратегії П. Куліша. Тому його стиль мислення виявляє не тільки амбівалентні засади пропонованої конструкції історії, а й сильні та слабкі риси як дослідника. З одного боку, Кулішеві тексти вирізняє багатовимірне зображення минулого в різних площинах (соціальна, економічна, політична, духовна, культурна, церковна) та ракурсах (польський, російський, почасти навіть татарсько-турецький), порівняльне висвітлення різних соціальних спільнот, дегероїзація козаччини, суцільна генералізація провідних ідей у моралістичному сенсі та ін. З іншого боку, у студіях П. Куліша простежується гіперболізація руїнницької ролі козацтва і, як наслідок, обстоювання русофільської чи полонофільської версії в концептуалізації історії. Акцентовано увагу на тому, що П. Куліш до кінця життя зберігав пізньоромантичну орієнтацію, хоч і з помітними позитивістськими включеннями, зокрема прагнув гармонізувати ці стильові сполучення за рахунок уведення позачасових мірил вартості («суд історії», «суд культури») та провідних ідей історичного руху – «возз'єднання», польське «культурництво» й т. п. З'ясовано, що неспроможність оформити та представити свій ідеал науковості, котрий поставав як поєднання різнорідних ціннісних настанов – культури, природи, моралі й релігії, є головною суперечністю у стильовій формації П. Куліша як історика.

У **четвертому розділі – «На культурних теренах "першого" позитивізму» –** розглянуто впливи натуралістичної програми пізнання на дослідницькі практики В. Антоновича та М. Драгоманова. Зауважено, що позитивізм привніс на обшири історіописання нові пізнавальні й аксіологічні орієнтири, передусім гносеологічний оптимізм і раціоналізм, а також надзвичайну віру у силу знання та людського інтелекту. Первісно адепти позитивізму прагнули «передбачити» минуле, щоби пізніше «перенести» на прийдешність раціонально осмислені та відкриті закони руху й буття «соціальної природи» (ідея невпинного чи «вічного» поступу, детермінізм і т. п.). Констатовано, що позитивізм спричинився до оновлення народництва, зокрема переходу його адептів від філологізму та етнографізму до обстоювання натуралістичного історизму й «органічної» безперервності історичного процесу. «Перший» позитивізм став інтелектуальним підсонням, на якому розквітли расово-антропологічні та соціально-еволюційні теорії другої половини XIX ст. Але провідною ідеєю позитивістських стратегій була теза про еволюційну репрезентацію минувшини, котра нав'язувала повсюдне поширення історико-генетичного методу. Доведено, що позитивістські претензії щодо науковості історії привнесли до практик гуманітарія сцієнтизм, опертий на природничо-натуралістичні засади, котрий тривалий час зберігав стильову природу як «першого», так і модернізованого – «критичного» позитивізму. Ці трансформації спричинили поширення інструментальних новацій на ниві позитивізму, зокрема типологічного методу, факторного підходу та компаративних практик.

*У **підрозділі 4.1 – «Типологічний метод у дослідницьких практиках В. Антоновича» –*** висвітлено вживання типології у працях засновника київської історичної школи. Зазначено, що у другій половині XIX ст. вона несподівано стала засобом у подоланні методологічних крайнощів позитивізму, зокрема застосовувалася для того, щоби перебороти / компенсувати вади кількісного та факторного підходів. Причому типологічний метод використовували не тільки для розрізнення об'єктів, предметів, явищ, процесів, себто

як певної міри стосовно наявності / співвідношення якісних і кількісних параметрів, а й для означення того чи іншого стану суспільства. Показано, що типологічний метод, запозичений В. Антоновичем із дослідницьких стратегій позитивізму, використовувався як інструмент для виокремлення архетипічних рис українського народу / нації, представлених у вигляді ідеї / ідеалу. Такі означення народу тяжіли до традиційних взірців романтичного історіописання, проте продукували пізньопросвітницький сенс – рівноправність та особисту волю. Тому термін «тип» виступає як організуючий інструмент, який гармонізує складну ієрархію цінностей у світосприйнятті В. Антоновича, що її творило стильове поєднання пізньопросвітницького раціоналізму, пізнього романтизму та «першого» позитивізму. Це стильове сполучення зумовлює самобутній дуалізм «народних» типів у текстах В. Антоновича. Констатовано, що його типологія врівноважує різноманітні фактори, які у візії цього автора визначають рух світу історії – природні, антропологічні, психологічні, соціальні, культурно-історичні та ін. Зокрема, В. Антонович прагнув поширити типологічну процедуру на метафізичну сферу, себто аналітичним шляхом осягнути царину ідеального – «народного духу» й «національної вдачі». Продемонстровано, що вторгнення до площини «народної психології» неминуче вело до введення ірраціональних елементів до конструкцій В. Антоновича, котрі спричинилися до взаємодоповнення аналітичного та інтуїтивного способів мислення. Доведено, що інструментальний діапазон типології в текстах історика вирізняється неабияким розмаїттям: традиційне розрізнення загального / особливого / одиничного, представлення соціального чи суспільного конфлікту на полі історії в розрізі – колективне / персональне, виявлення сутнісних ознак об'єкта, явища, процесу та їх репрезентації у вигляді певного образу.

У ***підрозділі 4.2 – «Компаративізм як вислід космополітизму: Порівняльно-історичний метод у студіях М. Драгоманова»*** – проаналізовано компаративні практики в текстах цього вченого. Відзначено, що в руслі парадигматичного повороту «першого» позитивізму до загального та закономірного й постав порівняльно-історичний метод як один із найуживаніших інструментів соціогуманітаристики. Тому тодішня компаративістика була не стільки інструментальним засобом, скільки аксіологічною складовою певного стилю мислення, зокрема в позитивістській версії асоціювалася з еволюційно-каузальним мірилом вартості. Відтак компаративізм був вихідним положенням М. Драгоманова – як фахового вченого-гуманітарія, так і політичного мислителя з космополітичною орієнтацією. Зазначено, що його тексти зорієнтовано на пошуки культурної підоснови, виявлення різних етнокультурних шарів, взаємовпливів, вкраплень, доповнень, метаморфоз у контексті співвідношення космополітичного й етнічного / національного. З'ясовано, що М. Драгоманов посідає проміжне місце між дослідниками, які були скеровані на т. зв. «відкриття» законів суспільного розвитку, та вченими, котрі здебільшого переймалися відтворенням фактографічної канви. Вихідна основа компаративних сюжетів М. Драгоманова тяжіла до еволюційно-стадіальних конструкцій світу історії. Акцентовано увагу на тому, що цей автор визнавав не тільки розмаїття культурних, соціальних, політичних форм, темпів розвитку, неоднорідність розвою різних площин і сфер суспільного життя, а й навіть відмінну тривалість окремих стадій-епох, можливість їх комбінації та співбуття в одному історичному часі. Заразом М. Драгоманов уникав жорстких і уні-

версальних пропозицій у сфері концептуалізації минувшини, які спричиняли одноманітне й лінійне представлення історії. Підкреслено, що його сценарії історичного розвитку європейських країн (Росія, Франція, Пруссія-Німеччина) нав'язують ретроспективні та прогностичні сюжети, котрі спираються значною мірою на однорідні запити (конституціоналізм, система державного управління, аграрний устрій, соціальна диференціація, політичне реформування й т. п.). Але іноді соціологічна підоснова компаративних експериментів М. Драгоманова призводила до надмірної генералізації його висновків. Це особливо помітно у його фольклористичних та етнографічних практиках, зокрема у захопленні т. зв. «індійщиною» чи іншими «мандрівними історіями» (теорія Т. Бенфея). Доведено, що межі еволюційно-стадіальної компаративістики для пізнього М. Драгоманова були вже затісними. Тому його порівняльні студії поступово наближалися до «критичної» версії позитивізму кінця XIX – початку XX ст., зокрема нагадували інструментарій, який тільки-но вимальовувався в річищі раннього дифузіонізму.

У **п'ятому розділі – «"Критичний" позитивізм і його соціологічні, неокантіанські та віталістичні ревізії» –** висвітлено поєднання, перехрещування й змагання відмінних стильових пропозицій у монументальному багатотомнику «Історія України-Руси» (1898–1936 рр.) М. Грушевського. Відзначено, що у просторі знакових розломів «подієвої історії», спричинених соціологізацією та неокантіанством, розпочався перехід від традиційної / класичної до модерністської / некласичної історіографії, котрий суттєво трансформував стильові засади національних гранд-наративів. На зламі XIX–XX ст. великі оповіді вже не тільки сполучають різноманітні стильові основи, а й постають як багатоманітні, строкаті, почасти суперечливі палітри дослідницьких стратегій. Показано, що на часі були розмаїті пропозиції щодо оновлення позитивізму, котрі сучасники часто-густо означували як «критичний» позитивізм. З'ясовано, що на початку XX ст. великий наратив, який раніше виношувався істориками як романтичний, згодом позитивістський – «критичний», сцієнтистський та начебто об'єктивістський проект «національної біографії», зазнає істотних інтелектуальних трансформацій. Та, попри ці перетворення, ідея сакралізації національного буття у часі та просторі, зокрема в ретроспективі чи в контексті прихованого / очевидного футуристичного передбачення / пророцтва, залишається засадничою в конструкціях гранд-наративів. Підкреслено, що на цій хвилі постала й «Історія України-Руси».

У ***підрозділі 5.1 – «"Народна маса" – старий / новий герой, або Модернізація наративу М. Грушевського» –*** простежено вживання одного з фронтальних термінів у його дослідницьких практиках. Відмічено, що «народна маса» в «Історії України-Руси» постає як «національна індивідуальність» («особина»), «етнографічно-культурна одиниця», урешті-решт організм («органічне ціле»), котрий взаємодіє, співіснує, змагається з іншими «національними цілостями». Зазначено, що «народ» у текстах М. Грушевського представлений не стільки як метафізична даність, скільки як «національна цілість», вислід тривалої етнічної, соціальної та політичної еволюції з низкою стадій і багатоманітних факторів історичного життя. Акцентовано увагу на тому, що історія колективного героя як етнонаціональної «цілості» у великому наративі М. Грушевського дедалі більше розпадається на ряд самостійних сегментів – соціальних ролей і сюжетів, які висуваються на перше місце, ба навіть заступають собою загальне тло «народних рухів». Натомість роль

соціальних спільнот (класів, верств, прошарків) набуває не тільки більшої ваги, а й стає багатозначною, контрастною, суперечливою, котру складно репрезентувати в межах полярного підходу. Доведено, що модернізація традиційного / класичного у великому тексті М. Грушевського відбувалася в напрямі розширення натуралістичної («органічної») програми представлення соціального та культурного світу, до якої вводилися концепти віталізму, психологізму, соціологізму та ін. Але послідовний еволюціонізм автора «Історії України-Руси» суттєво ускладнював репрезентацію переломних подій, ситуацій і періодів національної історії. Відзначено, що конструкція М. Грушевського потребувала введення спеціальних «транзитних» періодів, які слід було «розмістити» поміж великими епохами. Це – два занепади (середина XIV та друга половина XVIII ст.) і два відродження (кінця XVI – початку XVII і XIX ст.) українського національного життя. Констатовано, що така концептуалізація вимагала докладного відтворення різноманітних шарів минувшини, передусім соціальної та культурної площини, у межах яких здебільшого розгорталося історичне життя «народної маси». Відтак у великому нарративі М. Грушевського не тільки йшлося про представлення швидкоплинних перетворень «народного життя», а й про репрезентацію переходу суспільства від одного якісного стану до іншого, себто від уповільненого, розміреного чи дещо прискореного еволюційного плину до несподіваного швидкого розвою, великого розмаху, раптового спалаху й, урешті-решт, революційного вибуху (Хмельниччина). Нові вимоги до конструювання минулого та виклики початку XX ст. наполегливо підштовхували М. Грушевського до модернізації історичного письма, передусім у руслі віталістичних і позитивістських концептів – енергії й солідарності. З'ясовано, що модернізація великого наративу цього історика та його провідного героя – народу / нації, хоч і була споріднена з позитивістськими канонами, проте суттєво трансформувала останні та навіть виходила поза їх межі, позаяк уводила до конструкції, зіпертої здебільшого на критично-аналітичні та логіко-раціоналістичні складові, ірраціональні й інтуїтивні компоненти. Підкреслено, що ці включення, з одного боку, призначалися для подолання державно-політичної дискретності й етнокультурної розмитості історичного життя (чергування відроджень і занепадів), а з іншого – підпорядковувалися телеологічній репрезентації минувшини України, котра мала увінчатися новим відродженням нації.

У ***підрозділі 5.2 – «Традиція й Революція у великому тексті М. Грушевського» –*** проаналізовано побутування цих термінів. Зауважено, що роздуми М. Грушевського, присвячені традиції, тяжіють до парадигматичних взірців пізньопросвітницького раціоналізму з його виховними максимами. Концепт «традиції» репрезентований у розмаїтих контекстах, які досить часто перехрещуються й перетікають з одного предметного поля на інше. Показано, що традиція є однією з найуживаніших дефініцій в історичному письмі М. Грушевського, зокрема в «Історії України-Руси» вона згадується щонайменше сотні разів. Та, незважаючи на таке широке застосування, М. Грушевський уникає виразного ранжування предметних значень і смислів поняття «традиція». Тому у його текстах традиція постає як один із формуючих чинників плину історичного життя, котрий забезпечує сталість і спадковість, попри різноманітні флуктуації, метаморфози та катаклізми. Акцентовано увагу на тому, що традиція в репрезентації М. Грушевського виступає як ціннісна настанова, котра напрочуд добре узгоджується з еволюційним рефреном, який є тотальним в «Історії

України-Руси». Доведено, що традиція й еволюція становлять той засадничий підмурок, на якому розгортаються як різні конфлікти, так і відбувається трансформація великого наративу М. Грушевського. Відтак «колесо» еволюції, зіпертої на плин чи перетворення традиції, поглинає та нівелює, ба навіть розчиняє революційний концепт у великому тексті. Констатовано, що саме домінування еволюційної репрезентації кінець-кінцем і визначило вибір інструментів модернізації гранд-наративу М. Грушевського.

У **шостому розділі – «Неоромантична хвиля» –** представлено візії С. Томашівського та В. Липинського у світлі стильових трансформацій першої третини XX ст. Підкреслено, що неоромантизм розглядають як модерністську реакцію на позитивізм кінця XIX – початку XX ст. Отож неоромантизм був вислідом естетичних настроїв і футуристичних очікувань у дусі апології ефемерності буття, котрі пов'язують із культурною епохою, відомою у західноєвропейських країнах як *Fin de Siècle* (фр. *кінець століття*), а в російській варіації – Срібний вік (1890–1920 рр.). Продемонстровано, що неоромантизм продукував повернення до ідеалістичних, ірраціональних стратегій пояснення історичного буття, а за великим рахунком – до інтуїтивного способу мислення, хоч такий поворот у жодному разі не був всеохоплюючим. Зазначено, що неоромантичні візії історії спиралися на еклектичну мішанину елементів позитивізму, старого романтизму, неокантіанства, дарвінізму, віталізму, расово-антропологічних та соціологічних теорій кінця XIX – початку XX ст. З'ясовано, що неоромантизм видавався цікавою стильовою новацією для інтелектуалів, які репрезентували «недержавні» нації Європи.

У ***підрозділі 6.1 – «Образ як метафора: Українська минувшина в галицькій апології С. Томашівського» –*** розглянуто концептуальні й інструментальні пропозиції цього історика. Відзначено, що образ відіграє роль своєрідного масштабу в його уяві, зокрема виступає як певна цінність (міра, мірило), котра нав'язує оціночне ставлення з перспективи чогось загального до одиничного. У текстах С. Томашівського образ сполучає матеріалістичну та ідеалістичну площини й репрезентує двоєдиний світ минувшини з уявною «грою» розмаїтих чинників і передумов. Відтак неоромантична ідея «галицького П'ємонту» набуває нового культурного, метафорично кажучи, «життєвого» імпульсу у його працях воєнної доби. С. Томашівський репрезентує образ «політичного розвитку України», передусім із перспективи творення української нації та національно-політичної ідеї з виразним галицьким рефреном у нарисі «Українська історія: Старинні і середні віки» (1919 р.). Він конструює образ «сакрального трикутника» історичного розвитку України – Степ, Польща, Московщина. Цей лейтмотив дозволяє авторові піднести історичну роль Галичини до загальнонаціонального масштабу. Доведено, що представлення минувшини, котре обстоював С. Томашівський, потребувало універсальних орієнтирів, себто постулювання відповідних мірил вартостей щодо всієї української історії. Така схема вимагала ідеалістичного опертя, насамперед культурної підоснови, щоби надати соціокультурного («життєвого») поштовху «матеріалістичному світу», сповненому небезпек на тернистому шляху культурної й політичної еволюції. Констатовано, що цю почесну роль у візії С. Томашівського відіграє ідея церковної унії між католиками та православними.

У ***підрозділі 6.2 – «"Велика людина", культ героїв та символістська естетика в репрезентації В. Липинського» –*** висвітлено «класократичну» візію цього історика й

політичного мислителя. Показано, що конструкція української минувшини авторства В. Липинського містить низку неоромантичних елементів і сюжетів, зокрема введення культу «жертвенних героїв» та «великої людини» (харизматична модель). Ця героїзація історії в повоєнних текстах В. Липинського поступово трансформується в ідею персональної репрезентації («персоніфікація») стихійних хотінь різних спільнот (нації, класи, стани, політичні партії). Акцентовано увагу на тому, що у працях В. Липинського представлено ряд саморефлексій щодо ідей героїзму та жертовності в історії (приховане співвіднесення з постаттю С.-М. Кричевського в «Україні на переломі» (1920 р.), роздуми про призначення письменника-теоретика в «Листах до братів-хліборобів» (1926 р.) та ін.). З'ясовано, що поважне місце у візії В. Липинського посідають морально-етичні канони, які виступають мірилами вартості минувшини (жертовність, ідея, ідеал, мучеництво та ін.). Окрім того, В. Липинський широко впроваджує символістську естетику, котра продукує контраверсійні смисли й виступає як своєрідний спосіб тотальної генералізації, соціокультурного маркування (степ / плуг, Схід / Захід, кочівник / хлібороб, Хам / Яфет і т. п.). Відмічено, що В. Липинський послуговується неоромантичним інструментарієм (ідеї міфу та міфотворчості, волі й волюнтаризму, сили та насилля) як для схематизації світу історії, так і для політичної актуалізації. Підкреслено, що концепти В. Липинського, зокрема циклічне представлення історичного руху (класократія, демократія, охлократія), спираються на кілька парадигматичних підходів, із перспективи яких побутування історичної людини розглядається у двох перехресних системах – природі та суспільстві. Доведено, що таке сполучення дослідницьких стратегій демонструє циркуляцію відмінних складових у стилі мислення В. Липинського – інтуїтивних (неоромантизм), аналітичних (позитивізм, соціологізація історії), прагматичних (політичні теорії).

У **сьомому розділі – «Поворот до соціологізації минувшини: У змаганнях за "масову" історію» –** проаналізовано стильові засади конструкцій М. Грушевського, М. Слабченка, М. Яворського та О. Оглоблина. Зазначено, що в міжвоєнні часи вимальовуються і кристалізуються пізнавальні орієнтири, пов'язані зі студіюванням історичного буття «масової людини». Така соціологізація на обширах соціогуманітаристики була своєрідною реакцією на воєнну й революційну кризу часів Першої світової війни. Констатовано, що міжвоєнна культурна доба, котру метафорично можемо назвати епохою «масової історії», хоч і з рядом застережень, вирізнялася стильовим розмаїттям, але тією чи іншою мірою тяжіла до соціологізму, зокрема сприймала / відкидала / модифікувала / реагувала на його настанови. Соціологізація здебільшого спонукала до представлення історії «знизу», хоч і з перспективи масових процесів. Показано, що соціологізм відкривав широкі інструментальні й евристичні можливості для концептуалізації суспільства як цілісності, себто створював нове підґрунтя для холізму.

*У **підрозділі 7.1 – «"Колективний чоловік" на авансцені історії, або Колективне й Індивідуальне у представленні М. Грушевського» –*** розглянуто соціологічні впливи у його текстах і дослідницьких практиках. Відзначено, що в передвоєнні роки намітився загальний вектор пізнавальних зацікавлень М. Грушевського, пов'язаний із соціологізацією історії, котрі логічно випливали зі спроб модернізації позитивізму. Натомість воєнні та революційні події, еміграційні настрої і враження стали самобутнім каталізатором, які

змусили М. Грушевського доволі глибоко зануритися у царину всесвітньої історії та соціології, зокрема спричинили створення Українського соціологічного інституту (1919 р.). Зауважено, що М. Грушевський доволі однозначно пов'язував тодішні гносеологічні перспективи не з неокантіанством чи неоромантизмом, а з соціологізацією історії. Упродовж 1920-х рр. він дедалі більше перетворюється з «критичного» позитивіста з іншими стильовими включеннями на своєрідний тип соціологізуючого історика. Обґрунтовано положення про те, що соціологічні «експерименти» підштовхували вченого до суттєвого розширення предметної області історичних студій із національної та соціальної царини до культурознавчої й етнологічної сфери. Продемонстровано, що в міжвоєнну добу М. Грушевський більш критично ставиться до стадіального й «органічного» представлення історичного процесу, котре вважає конвенціональним. Але еволюційний канон і надалі відіграє важливу роль у його концептуалізації, хоча М. Грушевський відходить від однолінійної репрезентації світу історії й поступово наближається до багатолінійного представлення (чергування та змагання колективного й індивідуального, визнання різних типів мислення – примітивного чи «прелогічного» і сучасного, відмова від європоцентричного бачення світу та ін.). З'ясовано, що реакції М. Грушевського на виклики міжвоєнного світу помітно збільшували частку інтуїтивних та ірраціональних компонентів у його стилі мислення, котрий спирався на критично-аналітичний, доказовий ідеал науковості. Проте сцієнтистські «запобіжники» залишалися досить потужними у його стильовому профілі. Доведено, що М. Грушевський сприймав переважно соціологізацію минувшини за версією Е. Дюркгайма й Л. Леві-Брюля та засвоював впливи «психології народів» за візією В. Вундта, котрі дозволяли модернізувати позитивістські стратегії в руслі представлення «колективної людини» та світу її уявлень, але обмежували введення ірраціональних елементів, які зазвичай розглядалися як гіпотетичні.

У підрозділі 7.2 – «Україна-Гетьманщина у світлі теорії "єдиного процесу" М. Слабченка» **–** проаналізовано конструкцію національної минувшини цього вченого, представлену у його монографічній серії «Організація господарства України від Хмельнищини до світової війни» (1922–1929 рр.). Відзначено, що в основу концептуалізації М. Слабченка покладено ідею репрезентації української історії як локальної проекції всесвітньої минувшини. Цей підхід нав'язував загальну соціологічну схему (теорія «єдиного процесу»), котра переносилася на національні терени у вигляді видозмінених концептів, апробованих у працях відомих учених, але рівень їх модифікації залежав від місцевих «відхилень», передумов, обставин. Акцентовано увагу на тому, що М. Слабченко доволі вільно послуговувався ідеями Е. Бем-Баверка, К. Бюхера, М. Вірта, Р. Гільфердінга, В.-С. Джевонса, В. Зомбарта, К. Каутського, М. Ковалевського, В. Лексіса, П. Маслова, К. Менгера, М. Павлова-Сильванського, М. Покровського, М. Рожкова, П. Сорокіна, Г. Спенсера, П. Струве, М. Тугана-Барановського, Г. Швіттау, Г. фон Шмоллера, Р. Штаммлера та ін. Показано, що кінцевим продуктом соціологічного представлення національної історії, за візією М. Слабченка, є проміжні концепти (типи, форми, структури), котрі мали продемонструвати розгортання певних фаз / стадій, властивих «єдиному процесу» на місцевому матеріалі. Водночас автор дотримувався думки про застосування «синтетичного методу» в історичній науці, котрий передбачав суцільні й жорсткі процедури генералі-

зації. Констатовано, що соціологізація М. Слабченка є апріорною, себто сконструйованою «згори» шляхом запозичення ідей багатьох учених. Зазначено, що він розглядав революції 1648–1654 та 1917–1921 рр. як знакові віхи, котрі відображали кардинальні метаморфози національної історії, суголосні магістральним устремлінням «єдиного процесу» всесвітньої минувшини.

У ***підрозділі 7.3 – «Клас і нація в марксистсько-більшовицькій соціологізації української історії М. Яворського»*** **–** висвітлено спробу офіційної концептуалізації у працях цього дослідника. Підкреслено, що апологія «класової боротьби» наскрізним рефреном звучить у його текстах і зумовлює телеологічну репрезентацію історії, котра зводилася до жорсткої стадіальної конструкції. Концептуалізація М. Яворського була певним трафаретом, який автор намагався накинути на звичне представлення української минувшини для того, щоби репрезентувати її в єдиному матеріалістично-економічному світлі. Більше того, М. Яворський прагнув подати майже всю вітчизняну історію у вигляді неспинного розвою «класової боротьби» та «революційних рухів». Показано, що у візії М. Яворського роль своєрідних соціокультурних «перемикачів», які легітимізують перехід від однієї стадії минувшини до іншої, відіграють революції. Відмічено, що саме на ґрунті акцентування української специфіки революційного руху XIX – початку XX ст. постала концептуальна пропозиція М. Яворського, котра поступово наближалася до обстоювання тези про його самодостатність. Відтак М. Яворський фактично запропонував самостійну схему українського революційного руху, який не тільки був відмінний від російського, а мав власні культурні й ідеологічні віхи та спирався на інші соціокультурні передумови (концепція «двох типів глитаїв» – прусського й американського як переформатування відомої тези В. Леніна). З'ясовано, що цей підхід М. Яворського спричинив конфронтацію з російськоцентричними схемами, зокрема призвів до конфлікту з московською школою М. Покровського.

У ***підрозділі 7.4 – «Концепція "господарської автономії" України О. Оглоблина»*** **–** представлено схему економічної минувшини авторства цього історика в контексті різнорідних стильових сполучень. Зауважено, що О. Оглоблин у 1920-ті рр. формулює амбітні дослідницькі завдання з розробки української економічної історії у шеститомній серії монографічних нарисів. Вихідною ідеєю цього циклу стала його теза про принцип господарської автономії України. Відтак історик висунув власну концепцію вітчизняної економічної історії XIX – початку XX ст. у вигляді своєрідної тріади: «територіальна економіка» – «національна форма» – «національне визволення». Констатовано, що тексти О. Оглоблина, написані впродовж 1920 – на початку 1930-х рр., виявляють два стильових пласти: а) «масової» історії, котра сполучала як позитивістські канони (органіцизм, сувора каузальність, документалізм, акцентування уваги на статичному й динамічному стані суспільства), так і деякі вимоги марксистської методології (матеріалістичне тлумачення, домінація економічних законів); б) неоромантичні елементи у студіях із політичної історії Гетьманщини (співвіднесення ролі соціальних верств із провідними ідеями-дороговказами, потрактування призначення історичних осіб як репрезентантів і навіть фундаторів національних ідеалів). Обґрунтовано положення про те, що такі устремління обіцяли в найближчому майбутті перетворення позитивістського органіцизму й економічного де-

термінізму О. Оглоблина в якусь із версій соціологізації історії з багатоплановою та добре структурованою репрезентацією української минувшини, але так і не були реалізовані.

У **восьмому розділі – «Старі порахунки та новітні виклики: Стильові профілі еміграційних і діаспорних істориків» –** розглянуто трансформації мислення й поглядів Б. Крупницького та О. Оглоблина. Відмічено, що світова катастрофа 1939–1945 рр. спричинилася до нових інтелектуальних і культурних експериментів, зокрема в повоєнну добу минувшина дедалі частіше сприймалася через персоналізацію історичної Людини з різноманітними площинами її буття. Показано, що у фокусі дослідницьких практик опиняється сама Людина, її індивідуальні та колективні реакції на історичне середовище, в яких вона конструювала своє існування, відповідні інститути і структури, свідомість, ієрархію цінностей. Ця тенденція повоєнної соціогуманітаристики ознаменувала перехід від ери макроісторії – «масової» та знеособленої, котра домінувала впродовж першої половини XX ст., до доби мікровізій, локальних і регіональних ракурсів репрезентації, людських вимірів минувшини. Апогей цих трансформацій припав на 1960-ті рр., здобувши назву «антропологічного повороту». Підкреслено, що незавершеність інтелектуальних порахунків 1920–1930-х рр., які у західній думці перетворилися в надбання анналів, творила ту хитку рівновагу між національними традиціями й викликами, котрі постали після 1945 р. на теренах еміграції та діаспори.

У ***підрозділі 8.1 – «Людина модерна та Людина історична, або Переддень "антропологічного повороту" в рецепції Б. Крупницького» –*** простежено змагання й сполучення старих і нових стильових настанов у текстах цього історика-емігранта. Відзначено, що Б. Крупницький як учений сформувався в річищі міжвоєнної доби з її тяжінням до соціологізації історії та під впливами еміграційного середовища з його державницькими / неоромантичними, хоч і поміркованими, інтенціями. Доведено, що ці стильові настанови дисонують із повоєнним ідеалом науковості Б. Крупницького, в якому домінують ідеї антропоцентризму й релятивності щодо концептуалізації світу минувшини, котрі, здавалося б, у жодному разі не могли сполучитися з державницькими устремліннями. Зауважено, що релятивізм Б. Крупницького містить не тільки обґрунтовані сумніви щодо продуктивності циклічних, лінійних, багатолінійних концептуалізацій минувшини, а й спирається на морально-релігійні засади. Такий лейтмотив нав'язував індивідуалізоване представлення історії, котра уявлялась ученому як низка динамічних, мінливих площин. Зазначено, що на ниві компаративістики також споглядаємо релятивність мислення Б. Крупницького, який намагався віднайти різноманітні порівняльні сюжети, але здебільшого уникав «прямих» зіставлень. Відтак у повоєнних текстах він дедалі більше пише про реакції, «пориви», творчість і діяльність історичної Людини, її спроможність до трансформації природного середовища, подолання географічного простору, перетворення соціального оточення, здатність нагромаджувати й вивільняти духовну та культурну енергію тощо. З'ясовано, що історичний ритм у представленні Б. Крупницького набуває вигляду не якогось більш-менш послідовного, принаймні сталого повторення чи чергування, а навпаки – уривчастої, ламаної лінії, котра при погляді з ближчої перспективи розпадається на кілька самостійних відгалужень. Цю ритмічність Б. Крупницький убачає у «спазмах», «скоках», «зигзагах», «поштовхах» руху, що наближає його до «хвильової» концептуалізації.

Акцентовано увагу на тому, що з цієї царини походить ідея державницько-колоніального ритму, котру Б. Крупницький поклав в основу періодизації української історії. Показано, що, незважаючи на нові тенденції в конструюванні історії, повоєнні студії цього автора тяжіють до державницької, хоч і помітно модернізованої репрезентації минувшини.

У ***підрозділі 8.2 – «"Невикінчена харизма": Гетьман І. Мазепа в конструкції Мазепинського ренесансу О. Оглоблина» –*** висвітлено спроби модифікації старих неоромантичних візій у працях ученого. Відзначено, що О. Оглоблин не тільки запропонував нову модель представлення харизматичного героя, а й намагався віднайти приховані, завуальовані риси, які згодом висунули І. Мазепу на перший план, піднесли його персональну роль над плином буденності. Тому харизматичність гетьмана в репрезентації О. Оглоблина виявляється на культурних і духовних теренах. Констатовано, що в текстах історика козацький правитель виступає як творець культурної традиції Гетьманщини. Відтак у студіях дослідника шириться персоналізація історичної доби, яка нав'язується до конструювання образу І. Мазепи, подібно до авторського представлення Б. Хмельницького за часів Хмельниччини. Обґрунтовано положення про те, що такий рефрен у репрезентації І. Мазепи висуває його на роль фундатора культурних цінностей і стильових вартостей окремої епохи – Мазепинського ренесансу, хоч цей підхід суттєво трансформує харизматичну модель О. Оглоблина. Така авторська «компенсація» у творенні образу головного персонального героя проводиться за рахунок відомих неоромантичних метафор «сили» та «волі», проте і з акцентуацією на культурних й інтелектуальних рисах І. Мазепи. Зауважено, що О. Оглоблин змальовує Мазепинську добу крізь представлення ряду макроконтекстів минувшини, які здебільшого властиві візіям «масової» історії. Зазначено, що історик подає багатошаровий образ Мазепинської доби в розрізі тричленного поділу світу минувшини на матеріальну, духовну та соціальну площини. Цю ієрархію автор поклав в основу архітектоніки монографії «Гетьман Іван Мазепа та його доба» (1960 р.). З'ясовано, що, незважаючи на такі дослідницькі устремління, переважає сцієнтистський ідеал науковості О. Оглоблина. Непорушна повага до фактографічної канви, попри її конфлікт із неоромантичними елементами, не дозволяла авторові докорінно трансформувати складну й суперечливу постать І. Мазепи у викінчений харизматичний образ «сильного володаря».

У **дев'ятому розділі – «Трансформації радянського канону та його українські проекції» –** розглянуто пропозиції з реконцептуалізації старих ідей у текстах Ф. Шевченка й О. Компан за доби «запізнілої відлиги» (кінець 1950 – початок 1970-х рр.). Зазначено, що за часів пізнього сталінізму та хрущовської лібералізації з'явилася строката, самобутня повоєнна генерація вчених. Підкреслено, що німецько-радянська війна стала важливою межею, провідним чинником, який спричинився до формування нового покоління істориків. Воно мало не тільки досвід виживання за складних умов тоталітарного режиму, а й специфічне світосприйняття, виплекане спогляданням трагічних і драматичних подій, зокрема їх неформальним осмисленням. Продемонстровано, що наріжна проблема, навколо якої оберталися дослідницькі практики всіх істориків на обширах УРСР, полягала в реакції на канон радянського великого тексту. Тому устремління істориків реформістської / нонконформістської орієнтації тією чи іншою мірою було спрямовано на пошуки

уточнюючих, доповнюючих, розширюючих або, навпаки, звужуючих підходів щодо цієї нормативної канви. Констатовано, що співбуття радянського інтелектуала з каноном нав'язувало декілька культурних ролей – показних і тіньових, які призводили до самобутніх інтелектуальних колізій.

У ***підрозділі 9.1 – «У пошуках доповнюючих мірил вартості: "Суд історії" за версією Ф. Шевченка»*** **–** проаналізовано його спробу впровадити до академічного життя своєрідний фаховий кодекс українського радянського історика. Відзначено, що практика балансування на межі між офіційними та неофіційними контекстами висвітлення, канонічними тлумаченнями й дещо відмінними потрактуваннями української історії поступово підводила вченого до думки про необхідність введення доповнюючих мірил вартості, хоч і вбраних у відповідні ідеологічні шати. Історичне знання сприймалося Ф. Шевченком у вигляді ряду можливостей та ймовірностей, які не обов'язково реалізуються на авансцені минувшини. Показано, що історик намагався не доводити ці міркування до граничної межі, себто не транслював їх у відкритому вигляді до наукових студій, а намагався прикрити належними «обрядовими» розумуваннями. Тому Ф. Шевченко постійно віднаходив «винятки», «відхилення», «парадокси» з суспільних «законів», які мали урізноманітнити формаційну концептуалізацію. З'ясовано, що він рішуче виступав супроти «стерилізації» історії, зокрема прагнув донести всю складність палітри минулого. Акцентовано увагу на тому, що Ф. Шевченко був однозначним противником модернізації історії та виступав за її об'єктивне представлення від джерел і фактів, здобутих із «перших рук». Показовими для ідеалу науковості Ф. Шевченка є його думки про професійний обов'язок історика, котрі нав'язують морально-етичне, а почасти навіть ригористичне потрактування. Обґрунтовано положення про те, що межовий характер ідеалу науковості цього дослідника між офіційним та неофіційним, союзним і республіканським наративами відобразив як ряд суперечностей, так і стильових рис його історичного письма.

У ***підрозділі 9.2 – «Історія як "точна наука", або Марксизм у національно-культурницькому прочитанні О. Компан»*** **–** висвітлено творчий експеримент цієї дослідниці щодо модернізації радянського канону. Зазначено, що історичні погляди та світобачення О. Компан спиралися на марксистське підґрунтя, проте це не був марксизм у радянській ерзац-версії, а скоріше спроба його прочитання в національно-культурницькому дусі. О. Компан прагнула хоча б частково модернізувати радянський канон, зокрема намагалася включити українське середньовіччя до загальноєвропейського процесу. Підкреслено, що звідси походять її концептуальні й інструментальні пропозиції – відновити використання термінів «Передвідродження», «Відродження» («Ренесанс»), «Реформація», «Контрреформація», «середні віки», застосовування компаративістики з просторово-територіальним рефреном, зокрема понятійної сув'язі всесвітня / місцева історична доба, оригінальні розробки проблеми «міжформаційних» стиків на фактографічному матеріалі з минувшини ранньомодерних міст, теза про симбіоз середньовічного міста та села, думки про схожі функції міста й козацтва в господарському житті, сплетення «феодальних» і «ранньокапіталістичних» форм в економічному процесі на теренах України й Росії тощо. Продемонстровано, що О. Компан поділяла візію про ренесансно-барокову підоснову ранньомодерної української культури, котра в різних варіаціях циркулювала в текстах низки

гуманітаріїв в УРСР. Доведено, що за ідеалом науковості О. Компан була зорієнтована на сцієнтистський тип знань, який спирався на міцний соціологічний каркас. Такий ідеал науковості й спричинився до реконцептуалізації позитивістської тези про історію як «точну науку». Констатовано, що саме переосмислення марксизму спонукало О. Компан до повсюдного вживання компаративного інструментарію як у «горизонтальній» (просторовій), так і «вертикальній» (часовій) площинах.

У **висновках** узагальнено та систематизовано авторські підходи, тлумачення, коментарі й інтерпретації з усіх розділів і підрозділів дисертації.

Українське історіописання початку XIX ст. формувалося на перехресті двох культурних епох – просвітництва та романтизму, що простежується в нетривкості й навіть певній хаотичності стильових вимог у текстах тодішніх істориків, зокрема в перших синтетичних працях Д. Бантиша-Каменського й М. Маркевича. Утім, історичне письмо Д. Бантиша-Каменського, який репрезентував доволі поширений на теренах російської історіографії тип історика-чиновника, тяжіло до одноманітного представлення української минувшини. Тому «малоросійський історіограф» вирізнявся специфічною нормативністю мислення, котра спиралася на природно-правові канони з виразним моралізаторським рефреном, але без особливих філософських чи культурних устремлінь. Натомість М. Маркевич являв собою перехідний тип ученого – «щирого малоросіянина» та поміщика-культурника з помітним пластом антикварного мислення, котрий химерно сполучався з літературно-естетичними й етнографічними інтенціями як у дусі раннього романтизму, так і старого класицизму початку XIX ст.

Культурна доба романтизму висунула нові типи істориків – критика (М. Максимович) та художника (М. Костомаров), які не тільки здобули університетський вишкіл, а й свого часу обіймали провідні позиції у фахових корпораціях учених у Московському, С.-Петербурзькому та Київському університетах. Відтак розгорнулася поступова професіоналізація української історіографії, хоч не варто надмірно переоцінювати масштабність цього процесу. Із такої перспективи дещо осібне місце посідає постать П. Куліша – талановитого вченого-аматора, котра репрезентує варіативність життєвих сценаріїв вітчизняних інтелектуалів миколаївської доби.

Романтизм спричинив потужні стильові трансформації українського історичного письма, зокрема перехід від великих багатотомних історій до дрібних публікацій у розрізі численних дослідницьких практик – етнографічних, фольклорних, літературних, мовознавчих, архівних, краєзнавчих, археологічних, мистецько-естетичних, музичних та ін. Причому тотальність настанов раціоналістичного та природно-правового мислення швидко перетворилася в розмаїття мозаїчних і динамічних структур, властивих романтичному стилю мислення.

Із «мовної програми» романтизму фактично розпочався проект «винайдення України». Зокрема, народжується відома формула М. Костомарова про «дві руські народності», котра нав’язувала поступове виокремлення українства в координатах «Руського світу». Культурна доба романтизму в українській історії вирізнялася як особливими темпоральними характеристиками, себто своєю тривалістю (від 1820-х рр. до кінця XIX ст.), так і розмаїтими стильовими перехрещуваннями. Скажімо, доволі потужним залишався

шар пізньопросвітницького раціоналізму, котрий посідав поважне місце в мисленнєвих структурах М. Максимовича (понятійна зв'язка «Просвітництво» / «Руський дух») і навіть М. Костомарова (ідея народоправства й свободи особистості). Більше того, самопроекції П. Куліша в публіцистичних, літературних і навіть комунікативних практиках тяжіли до образу не стільки романтичного Пророка, скільки мудрого Вчителя-ментора на зразок відомих просвітницьких ідей.

Зрештою, культурна доба позитивізму не тільки успадкувала й трансформувала класичні просвітницько-раціоналістичні зразки мислення, а і його устремління щодо поліпшення «природи» самої людини. Така специфіка «першого» позитивізму (за версією О. Конта) спричинилася до того, що ряд українських інтелектуалів сприймав цю стильову течію за посередництвом просвітницької спадщини. Нова культурна епоха згенерувала багато вимог до професіоналізації історичної науки, зокрема нав'язала формальну (часописи, товариства) та неформальну (київська школа істориків В. Антоновича) інституціоналізацію українського історіописання. Стильова формація «першого» позитивізму з його натуралістичним сцієнтизмом виплекала й появу нових типів учених – професійних істориків із космополітичними (М. Драгоманов) та культурно-просвітницькими (В. Антонович) світоглядними настановами. Тож позитивістські впливи помітні й у вподобаннях обох учених щодо дослідницького інструментарію – компаративного та типологічного, а також у сприйнятих інтелектуальних впливах – теорія «мандрівних сюжетів» Т. Бенфея й антропологічні практики П. Топінара.

Натуралістична програма «першого» позитивізму спричинилася до суцільного еволюційного представлення минувшини, зокрема відвела перші ролі в дослідницьких практиках історико-генетичному методу, критично-аналітичним процедурам та різного роду каузальним залежностям, котрі поступово нав'язували ідею детермінізму в конструюванні минувшини. Вислідом таких практик стала низка текстів, яка створила локально-регіональну «еволюційну палітру» (серія «обласних» монографій учнів В. Антоновича) й виплекала проект єдиної «еволюційної панорами» національної минувшини («Історія України-Руси» М. Грушевського). Цей проект великого наративу, котрий визрів переважно в річищі позитивістських стратегій, призвів до появи своєрідного типу історика-енциклопедиста (М. Грушевський) із незвичайною жертовною самопосвятою та універсальним діапазоном наукових зацікавлень.

Наріжною віссю великого тексту, навколо якої оберталися практично всі мисленнєві структури М. Грушевського, стала майже «вічна» категорія народу / нації, котру історик прагнув представити в еволюційній багатоманітності, генетичній тяглості та фактографічній повноті. Проте проект, який виношувався в руслі «першого», згодом «критичного» позитивізму, довелося реалізовувати за культурної доби, відомої як *Fin de Siècle*, що кинула ряд викликів класичному історизму.

Такі виклики поклали край домінуванню єдиного «великого» стилю в межах певної культурної епохи. Натомість постало самобутнє багатоголосся конкуруючих стильових пропозицій (соціологізація, віталізм або філософія життя, неоромантизм, неокантіанство, психологізація, «критичний» чи модернізований позитивізм, циклічне представлення минувшини та ін.), на тлі яких відбувався перехід від традиційного до некласичного

історіописання. Крім того, М. Грушевський прагнув зберегти еволюційне й генетичне представлення нації як колективного «діяча-героя» українського минулого, а також витримати сцієнтистські вимоги до історичного письма. Це торувало шлях до соціологізації історії за версією паризької наукової школи (Е. Дюркгайм, Л. Леві-Брюль), хоч і не виключало вибіркового використання ідей, які походили з інших стильових площин – віталізму, психологізму, неоромантизму.

У перші десятиліття XX ст. намітилися й альтернативні версії конструювання української історії, котрі вимальовувалися в річищі неоромантизму. Найяскравішим речником українського неоромантизму став В. Липинський, який представляв цікавий тип приватного вченого з блискучим університетським вишколом, але позбавленого інерційних складових традиційних дослідницьких і культурних практик. Тому його концептуальна пропозиція вирізнялася креативністю та динамізмом, попри те, що продукувала консервативний політичний сенс – «класократичну державу» чи гетьманську монархію. Загалом візія В. Липинського нав'язувала харизматичну персоніфікацію й героїзацію, символістську естетику та волюнтаристське потрактування світу історії, проте з соціологічним лейтмотивом, що тяжів до теорій циркуляції еліти В. Парето та Г. Моски.

Іншу варіацію українського неоромантизму репрезентував С. Томашівський – один із найталановитіших учнів М. Грушевського, котрого з певними застереженнями можна означити як тип гуманітарія-культурника, хоч і з неабиякими громадськими та політичними амбіціями. Відтак його неоромантична візія являла собою апологію ідеї Галичини («українського П'ємонту») та її виключного призначення в українській історії. Порівняно з концептуалізацією В. Липинського, тексти С. Томашівського вирізнялися віталістичним забарвленням і продукували багато культурницьких смислів (ідея «культурних героїв» та ін.).

Упродовж 1920-х рр. актуальності набувають й інші шляхи модернізації українського історіописання, пов'язані з загальним поворотом до соціологізації минувшини. Зокрема, у цьому напрямі просувався М. Грушевський, який здебільшого скептично сприймав пропозиції неокантіанства, неоромантизму та феноменології. Натомість історик віддавав перевагу концептам «прелогічного мислення» Л. Леві-Брюля, «психології народів» В. Вундта тощо, які, хоч і спиралися на компаративний та типологічний інструментарій, але зберігали традиції докладного фактологічного опису з історично-генетичним ухилом.

Водночас постає ряд інших варіацій соціологізації української минувшини, зокрема теорія «єдиного процесу» М. Слабченка, котра розглядала національну історію у світлі низки «відхилень» від магістральних тенденцій світового розвитку. Доволі своєрідну концепцію «господарської автономії» України висунув й О. Оглоблин, який прагнув сполучити її з неоромантичною концептуалізацією в дусі В. Липинського та поширити на політичну й культурну історію. Помітне місце в історичному письмі 1920-х рр. посіла спроба марксистсько-більшовицької соціологізації М. Яворського, котра, попри вульгаризований матеріалістичний детермінізм і примітивну класову апологію, обстоювала самостійне представлення української минувшини, передусім революційного та суспільно-політичного руху XIX – початку XX ст.

Із плином часу незавершеність інтелектуальних порахунків стала одним із визначальних векторів, який повсякчас впливав на дослідницькі практики українських істориків

поза межами УРСР. Відтак еміграційна та діаспорна історіографія тривалий час залишалася в полоні «травматичного» досвіду Української революції 1917–1921 рр. і незакінчених наукових проектів 1920-х рр. Причому практики багатьох істориків на еміграції розгорталися у царині порахунків з історіографічною традицією. У річищі таких інтенцій постали відомі тексти О. Оглоблина еміграційної чи діаспорної доби. Мисленнєві пласти в тодішніх студіях історика виявляють відголос його давніх устремлінь, як-от неоромантична героїзація, конструювання шару «масової» історії, настанови позитивістського сцієнтизму, проте не завжди побутують у виразному вигляді, порівняно з працями 1920-х рр.

Сюжети, пов'язані з цими порахунками, споглядаємо й у текстах представників старої міжвоєнної еміграції, зокрема одного з найвідоміших учнів Д. Дорошенка – Б. Крупницького. Останній репрезентував цікавий тип інтелектуала-державника з домінуванням інтуїтивного способу мислення, котрий найпослідовніше з українських учених поза межами УРСР відреагував на перетворення в повоєнній західній соціогуманітаристиці (екзистенціалізм, персоналізм, культурна антропологія). Більше того, Б. Крупницький не тільки сприймав інтелектуальні трансформації західної історичної науки в переддень «антропологічного повороту», а й тримався думки про епістемологічний релятивізм та антропоцентризм, водночас залишаючись переконаним державником.

На відміну від еміграційних істориків, їхні колеги на теренах УРСР здебільшого переймалися проблемами, пов'язаними з тим чи іншим реагуванням на канон радянського історіописання. Відтак стильова палітра республіканського наративу визначалася сполученням різних дискурсів (нового «народницького», класового, «дружби народів», «великого російського народу» та ін.), під покривкою яких дослідники прагнули донести уточнюючі контексти української минувшини.

Наприкінці 1950 – на початку 1970-х рр. («доба Шелеста», «запізніла відлига») намітилося кілька можливих шляхів співбуття з радянським каноном на обширах республіканської історії: а) розширююче, уточнююче, доповнююче потрактування за рахунок поєднання різних дискурсів із показною офіційною обгорткою (Ф. Шевченко та ін.); б) модифікація канону шляхом модернізації окремих історичних періодів (О. Компан). Утім, як прибічників модернізації (О. Компан), так і колег-скептиків (Ф. Шевченко та ін.) об'єднували спільні устремління, зорієнтовані на повернення старої спадщини до наукового вжитку. Тож постав ряд спроб реконцептуалізації відомих ідей на ниві республіканського наративу – «суду історії» як фахового кодексу історика (Ф. Шевченко) та ідеалу «точного» знання – своєрідного способу оновлення радянського канону (О. Компан). Але на початку 1970-х рр. поворот партійного курсу поклав край потугам істориків-реформістів.

Таким чином, окреслені трансформації української історіографії продукують не тільки конотації щодо стильових особливостей знаних інтелектуалів, а й демонструють варіативність історичного письма в межах певної культурної доби. Утім, попри потужні методологічні та культурні колізії, у тому чи іншому вигляді (малоросійська історія, історія України-Руси, історія УРСР) у більшості текстів істориків зберігалася ідея територіальної минувшини на обох берегах Дніпра як єдиної історії України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.) : Монографія : У 2-х ч. / О. Ясь ; за ред. В. А. Смолія. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2014. – Ч. 1. – 587 с. ; Ч. 2. – 650 с.

Рецензії: Гирич І. [Рец.] / І. Гирич // Укр. іст. журн. – 2014. – № 4. – С. 223–226; Федорук Я. Історик, його стиль і тексти : нова книга з української історіографії / Я. Федорук // Пам'ятки України : історія та культура. – 2014. – № 9. – С. 66–68.

Статті у фахових виданнях

2. Ясь О. Генеалогічна ідея в науковій творчості та методології О. П. Оглоблина / О. Ясь // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики : Зб. наук. пр. та спогадів. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2000. – [Ч. 4], част. 1. – С. 146–158.

3. Ясь О. Архітектоніка та техніка викладу в студії В'ячеслава Липинського «Листи до братів-хліборобів» / О. Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2002. – Вип. 11. – С. 319–350.

4. Ясь О. Персональна бібліографія істориків України (Матеріали до бібліографії бібліографій) / О. Ясь // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики : У 2 ч. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2002. – Ч. 8/9, част. 1. – С. 404–424.

5. Ясь О. Борис Крупницький / О. Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2003. – Вип. 12. – С. 405–458.

6. Ясь О. З методики історичного дослідження (кілька думок щодо вибору теми і формулювання проблеми) / О. Ясь // Іст. журн. – 2003. – № 1. – С. 111–117.

7. Ясь О. Микола Андрусяк та його студії про походження і значення терміна «Україна» (До історії однієї наукової дискусії) / О. Ясь // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики : У 2 ч. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2003. – Ч. 10, част. 2. – С. 318–333.

8. Ясь О. З методики і термінології історичного дослідження : поняття «архітектоніка», «структура» та «техніка викладу» / О. Ясь // Іст. журн. – 2004. – № 1/2. – С. 79–86.

9. Ясь О. Критичний метод та його роль у становленні академічної історіографії / О. Ясь // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики : Зб. наук. пр. : У 2 ч. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2004. – Ч. 11, част. 2. – С. 209–227.

10. Ясь О. Монографічні студії в українській історіографії другої половини XIX ст. / О. Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2004. – Вип. 14. – С. 365–404.

11. Ясь О. В. Постать і науковий доробок Ф. П. Шевченка : погляд з того боку «залізної завіси» / О. В. Ясь // Укр. іст. журн. – 2004. – № 4. – С. 117–125.

12. Ясь О. Сила і безсилля. Соціальні функції козацтва в інтерпретаціях українських істориків-романтиків XIX ст. (методичний інструментарій та техніка викладу) / О. Ясь // Соціум. – 2004. – Вип. 4. – С. 215–228.

13. Ясь О. В'ячеслав Липинський / О. Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2005. – Вип. 15. – С. 432–486.

14. Ясь О. З історії методико-технічних прийомів науково-дослідної праці : «летючі картки» та конспективні записи / О. Ясь // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики : Зб. наук. пр. : У 2 ч. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2005. – Ч. 12. – С. 118–153.

15. Ясь О. Конструкція часу в історіописанні Миколи Костомарова / О. Ясь // Україна в Центрально-Східній Європі. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2005. – Вип. 5. – С. 512–530.

16. Ясь О. Михайло Максимович і його наукова творчість у світлі наративних експериментів романтичної історіографії / О. Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2005. – Вип. 16. – С. 190–209.

17. Ясь О. Поняття «методика» і «методологія» : співвідношення, субординація та функціональне призначення / О. Ясь // Іст. журн. – 2005. – № 4. – С. 45–56.

18. Ясь О. В. Дослідницький інструментарій та інтелектуальні засади «Истории Малороссии» Миколи Маркевича / О. В. Ясь // Укр. іст. журн. – 2006. – № 1. – С. 27–42.

19. Ясь О. Ідеалістичні та ірраціональні мотиви в науковій творчості Миколи Костомарова / О. Ясь // Україна модерна. – 2006. – Ч. 10. – С. 37–57.

20. Ясь О. В. Історичні погляди Олени Компан / О. В. Ясь // Укр. іст. журн. – 2006. – № 4. – С. 140–156.

21. Ясь О. «История Малой России» Д. Бантиша-Каменського в світлі дослідницького інструментарію / О. Ясь // Укр. археографічний щорічник : Нова серія. – 2006. – Т. 13/14, вип. 10/11. – С. 343–361.

22. Ясь О. Микола Андрусяк та його наукова спадщина (матеріали до біобібліографії) / О. Ясь // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики : Зб. наук. пр. : У 2 ч. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2006. – Ч. 13. – С. 313–342.

23. Ясь О. Між пізнім романтизмом та позитивізмом (роздуми над «Историей воссоединения Руси» П. Куліша) / О. Ясь // Іст. журн. – 2006. – № 2. – С. 57–67.

24. Ясь О. Поняття «стиль мислення» : функціональність, зміст, інструментальний потенціал / О. Ясь // Іст. журн. – 2006. – № 6. – С. 52–61.

25. Ясь О. Раціональне та ірраціональне в науковій творчості Михайла Максимовича / О. Ясь // Генеза. – 2006. – № 1. – С. 51–63.

26. Ясь О. Стиль мислення – метафора та інструмент / О. Ясь // Ейдос : Альманах теорії та історії історичної науки. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2006. – Вип. 2, ч. 1. – С. 19–40.

27. Ясь О. В. В. Липинський та неоромантизм / О. В. Ясь // Укр. іст. журн. – 2007. – № 5. – С. 75–95.

28. Ясь О. Генеалогічні ідеї Вадима Модзалевського в рецепції української зарубіжної історіографії другої половини 1940–1980-х років / О. Ясь // Студії з архівної справи та документознавства. – 2007. – Т. 15. – С. 189–193.

29. Ясь О. Історичні погляди Пантелеймона Куліша в світлі інтелектуальних метаморфоз 1870–80-х років / О. Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2007. – Вип. 17. – С. 78–105.

30. Ясь О. В. Історія як сюжет. Представлення образу Богдана Хмельницького в однойменній монографії М. І. Костомарова / О. В. Ясь // Укр. іст. журн. – 2007. – № 2. – С. 89–106.

31. Ясь О. Раціоналізм versus романтизм : М. Маркевич як перехідний тип історика / О. Ясь // Іст. журн. – 2007. – № 5. – С. 62–73.

32. Ясь О. Рецензія у науковій творчості історика : проблеми різновидів та функціонального призначення / О. Ясь // Україна модерна. – 2007. – Ч. 12/1. – С. 97–128.

33. Ясь О. Історичні погляди Олександра Оглоблина : радянська доба (1919–1941) / О. Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2008. – Вип. 18. – С. 214–252.

34. Ясь О. Козацько-гетьманська минувшина в рецепції П. Куліша (1840-ві – початок 1860-х років) / О. Ясь // Україна в Центрально-Східній Європі. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2008. – Вип. 8. – С. 220–244.

35. Ясь О. Романтизм і український гранд-наратив / О. Ясь // Ейдос : Альманах теорії та історії історичної науки. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2008. – Вип. 3, ч. 1. – С. 207–226.

36. Ясь О. У пошуках контексту. О. Оглоблин як інтерпретатор доби Хмельниччини / О. Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2008. – Вип. 19. – С. 315–346.

37. Ясь О. В. Два образи Старої України : візії О. Лазаревського й О. Оглоблина / О. В. Ясь // Укр. іст. журн. – 2009. – № 3. – С. 67–92.

38. Ясь О. «Невикінчена» харизма. Образ Івана Мазепи в конструкції Мазепинського Ренесансу Олександра Оглоблина / О. Ясь // Укр. археографічний щорічник : Нова серія. – 2009. – Т. 16/17, вип. 13/14. – С. 398–414.

39. Ясь О. В. «Свій» серед «чужих», «чужий» серед «своїх». «История Малой России» Д. Бантиша-Каменського у світлі українсько-російського культурного перехрестя / О. В. Ясь // Укр. іст. журн. – 2009. – № 2. – С.160–194.

40. Ясь О. Три візії українського органіцизму : тіло-ідеал, органічна сполука й організм-конструкція (кілька думок щодо інструментальних трансформацій історичної термінології) / О. Ясь // Ейдос : Альманах теорії та історії історичної науки. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2009. – Вип. 4. – С. 524–552.

41. Ясь О. Між достовірним та уявним. Микола Костомаров як історик-художник // Укр. археографічний щорічник : Нова серія. – 2010. – Т. 18, вип. 15. – С. 232–250.

42. Ясь О. Типологічний метод у дослідницьких практиках В. Антоновича / О. Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2010. – Вип. 20. – С. 61–86*.

---

* Публікації № 42–51, 53–54 побачили світ у виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз даних.

43. Ясь О. Поняття «поступ» у конструкції Михайла Драгоманова / О. Ясь // Ейдос : Альманах теорії та історії історичної науки. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2010/2011. – Вип. 5. – С. 151–171.

44. Ясь О. Неоромантизм в історичній візії С. Томашівського / О. Ясь // Укр. іст. журн. – 2011. – № 4. – С. 195–214.

45. Ясь О. Циклічні візії історії в рецепції Лева Окіншевича / О. Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2011. – Вип. 21. – С. 22–43.

46. Ясь О. Матеріальний світ у неоромантичній концептуалізації В'ячеслава Липинського / О. Ясь // Ейдос : Альманах теорії та історії історичної науки. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2011/2012. – Вип. 6. – С. 160–174.

47. Ясь О. Монументальний проект великого наративу М. Грушевського у світлі його дослідницьких стратегій / О. Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2012. – Вип. 22. – С. 565–664.

48. Ясь О. В. Порівняльно-історичний метод у дослідницьких практиках Михайла Драгоманова / О. В. Ясь // Укр. іст. журн. – 2012. – № 2. – С. 133–158.

49. Ясь О. В. Традиції великих історичних наративів у світлі культурних епох кінця XVIII–XX ст. / О. В. Ясь // Укр. іст. журн. – 2012. – № 5. – С. 6–38.

50. Ясь О. Ідеал науковості українського історика радянської доби, чи кілька спостережень над текстами Ф. Шевченка другої половини 1940-х – початку 1970-х років / О. Ясь // Ейдос : Альманах теорії та історії історичної науки. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2013. – Вип. 7. – С. 204–224.

51. Ясь О. Клас і нація у концепції української історії Матвія Яворського / О. Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2013. – Вип. 23. – С. 198–235.

52. Ясь О. Людина модерна та людина історична, або Переддень «антропологічного повороту» у рецепції Бориса Крупницького / О. Ясь // Укр. археографічний щорічник : Нова серія. – 2013. – Т. 21, вип. 18. – С. 379–398.

53. Ясь О. Конфлікт процес / структура у конструкції «довгого» XIX ст. Михайла Слабченка / О. Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2014. – Вип. 24. – С. 196–224.

54. Ясь О. В. Монографія «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.» у науковій спадщині Ф. Шевченка / О. В. Ясь // Укр. іст. журн. – 2014. – № 3. – С. 168–200.

Закордонні публікації

55. Ясь О. Борис Крупницький – історик-філософ державницької школи / О. Ясь // States. Societies. Cultures : East and West : Essays in Honor of Jaroslaw Pelenski / Ed. I. Duzinkiewicz. – New York : Ross Publishing, 2004. – P. 1227–1248.

56. Ясь А. Великое княжество Литовское и циклическая традиция историописания в рецепции Льва Окиншевича / А. Ясь // Беларусь, Расія, Украіна : дыялог народаў і культур. – Гродна : ЮрСаПрынт, 2013. – С. 131–140.

Основні публікації, що додатково висвітлюють зміст дисертації

57. Ясь О. Рецензія як вид наукової продукції (Кілька думок до постави проблеми) / О. Ясь // На службі Кліо : Зб. наук. пр. на пошану Л.-Р. Винара. – Київ – Нью-Йорк – Торонто – Париж – Львів : Місіонер, 2000. – С. 660–669.

58. Ясь О. Історична доба у світлі наукової дискусії української еміграції другої половини 40-х рр. XX ст. (Б. Крупницький, В. Петров) / О. Ясь // Молода нація : Альманах. – 2002. – № 2. – С. 24–39.

59. Ясь О. Образи Переяслава в українській історіографії академічної доби (початок XIX – кінець 80-х років XX століття) / О. Ясь // Переяславська рада 1654 року : (Історіографія та дослідження). – К. : Смолоскип, 2003. – С. 524–604.

60. Ясь О. Українська зарубіжна історіографія 1945–1991 рр. у світлі рефлексій її репрезентантів / О. Ясь // Ейдос : Альманах теорії та історії історичної науки. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2005. – Вип. 1. – С. 333–357.

61. Ясь О. Фрагмент як форма мислення : романтичний світ Михайла Максимовича / О. Ясь // Terra Cossacorum : Наук. зб. на пошану д. і. н., проф. В. Степанкова. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2007. – С. 477–516.

62. Ясь О. Історія як міф. «Гетьман-відступник» у рецепції М. Костомарова / О. Ясь // Гетьман Іван Мазепа : постать, оточення, епоха : Зб. наук. пр. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2008. – С. 145–169.

63. Ясь О. Дегероїзація козацтва та пошуки аксіологічного взірця в історичній візії Пантелеймона Куліша / О. Ясь // Студії з україністики : Зб. наук. пр. – Рівне : Видавець О. Зень, 2010. – С. 139–146.

64. Ясь О. Незвичайний позитивіст Володимир Антонович / О. Ясь // Україна крізь віки : Зб. наук. пр. на пошану академіка НАНУ В. Смолія. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2010. – С. 863–892.

65. Ясь О. Олена Компан – дослідниця ранньомодерного українського міста / О. Ясь // Українки в історії. Нові сторінки. – К. : Либідь, 2010. – С. 80–86.

АНОТАЦІЯ

Ясь О. В. Українські історики у світлі культурних епох і стилів мислення початку XIX – 80-х років XX ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Інститут історії України НАН України. – Київ, 2014.

У дисертації розглянуто тексти та дослідницькі практики знаних представників українського історіописання початку XIX – 80-х рр. XX ст. у світлі культурних епох і стилів мислення. Із перспективи пізньопросвітницької історіографії та раннього романтизму проаналізовано багатотомні історії Д. Бантиша-Каменського й М. Маркевича, зокрема їх сприйняття в культурному просторі імперії Романових. У руслі романтичної парадигми представлено численні та розмаїті тексти М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, визначено їх роль у професіоналізації українського історіописання. У контексті поширен-

ня «першого» позитивізму окреслено стильові сполучення й інструментальні вподобання у студіях В. Антоновича та М. Драгоманова. Проаналізовано дослідницькі стратегії «критичного» позитивізму, соціологізації, віталізму (філософії життя) в монументальному проекті «Історії України-Руси» М. Грушевського. Висвітлено неоромантичні візії української минувшини у працях В. Липинського та С. Томашівського. Показано змагання різних підходів у світлі «масової» історії в українській історіографії 1920-х рр., зокрема розглянуто концепцію «генетичної соціології» М. Грушевського, теорію «єдиного процесу» М. Слабченка, конструкцію «господарської автономії» України О. Оглоблина та спробу більшовицько-марксистської соціологізації історії М. Яворського. Подано огляд текстів Б. Крупницького й О. Оглоблина, а саме простежено відображення викликів повоєнної соціогуманітаристики та старих інтелектуальних порахунків українського історіописання в їхніх працях еміграційного періоду. Проаналізовано рецепцію концептуальних пропозицій західної соціогуманітаристики в переддень «антропологічного повороту» в текстах Б. Крупницького. Розглянуто студії Ф. Шевченка та О. Компан як представників реформістського (нонконформістського) напряму в українській радянській історіографії.

Ключові слова: культурна епоха, стиль мислення, українська історіографія, пізнє просвітництво, романтизм, позитивізм, неоромантизм, соціологізація історії, «антропологічний поворот».

АННОТАЦИЯ

Ясь А. В. Украинские историки в свете культурных эпох и стилей мышления начала XIX – 80-х годов XX в. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени доктора исторических наук по специальности 07.00.06 – историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. – Институт истории Украины НАН Украины. – Киев, 2014.

В диссертации рассмотрены тексты и исследовательские практики выдающихся представителей украинского историописания начала XIX – 80-х годов XX в. в свете культурных эпох и стилей мышления. С перспективы позднепросветительской историографии и раннего романтизма проанализированы многотомные истории Д. Бантыша-Каменского и Н. Маркевича, в т. ч. их восприятие в культурном пространстве империи Романовых. В русле романтической парадигмы представлены многочисленные и разнообразные тексты М. Максимовича, Н. Костомарова и П. Кулиша, в частности определена их роль в профессионализации украинского историописания. Показано, что труды украинских историков-романтиков оказали значительное влияние на формирование культурного пространства дореформенной Украины, в частности придали значительный импульс национальному мифотворчеству и способствовали кардинальным трансформациям на ниве украинского историописания. Доказано, что культурная эпоха позитивизма не только унаследовала и трансформировала классические образцы мышления просветительского рационализма, но и его устремления к улучшению «природы» самого человека. Очерчены стилевые сочетания и инструментальные предпочтения в трудах В. Антоновича и М. Драгоманова в контексте распространения «первого» позитивизма, в частности применение историко-сравнительного и типологического методов, факторного подхода и

стадиальной концептуализации. Рассмотрены исследовательские стратегии «критического» позитивизма, социологизации и витализма (философии жизни) в монументальном проекте «Истории Украины-Руси» М. Грушевского. Показано, что в основу конструкции «Истории Украины-Руси» положена идея исторической жизни народа / нации, которую М. Грушевский стремился представить во всём эволюционном многообразии, генетической связи и фактографической полноте. Освещены неоромантические концепции украинской истории в трудах В. Липинского и С. Томашивского. Представлены харизматическая персонификация, героизация, символистская эстетика и волюнтаристское истолкование истории в текстах В. Липинского, которые также тяготели к теориям циркуляции элиты В. Парето и Г. Моски. Разбирается неоромантическая концепция С. Томашивского, как апология идеи Галиции («украинского Пьемонта») и её исключительного культурного и политического предназначения в украинской истории. Освещена борьба различных подходов на поле «массовой» истории в украинской историографии 1920-х гг., в частности проанализированы концепция «генетической социологии» М. Грушевского, теория «единого процесса» М. Слабченко, конструкция «экономической автономии» Украины А. Оглоблина, попытка большевистско-марксистской социологизации истории М. Яворского. Произведён обзор текстов Б. Крупницкого и А. Оглоблина, в частности прослежено отражение вызовов послевоенной социогуманитаристики и инерции старых интеллектуальных проектов украинского историописания в их работах эмиграционного периода. Проанализирована рецепция концептуальных предложений западной социогуманитаристики (экзистенциализм, персонализм, антропоцентризм, культурная антропология) накануне «антропологического поворота» в текстах Б. Крупницкого, в частности представлена его «волновая» схематизация исторического процесса в виде «прерывистой» или «ломаной линии», «толчков», «скачков», «зигзагов» и т. п. Рассмотрены работы Ф. Шевченко и Е. Компан как представителей реформистского (нонконформистского) направления в украинской советской историографии. Показано, что идея «суда истории» как профессионального кодекса украинского советского историка в трудах Ф. Шевченко и тезис об истории как «точной науке» в текстах Е. Компан были своеобразными попытками реконцептуализации старых историографических подходов на культурном поле украинского республиканского нарратива.

Ключевые слова: культурная эпоха, стиль мышления, украинская историография, позднее просвещение, романтизм, позитивизм, неоромантизм, социологизация истории, «антропологический поворот».

ANNOTATION

Yas' O. V. Ukrainian Historians in the Perspective of Cultural Eras and Styles of Thinking of the Early 19th – 80s' of the 20th Century. – Manuscript.

The dissertation is presented for a doctor's academic degree in historical sciences by the specialty 07.00.06 – Historiography, source study and special historical disciplines. – Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2014.

The thesis deals with texts and research practices of the prominent representatives of Ukrainian historiography recording of the 19th to the 80s' of the 20th century in the perspective of

cultural eras and thought styles. From the standpoint of the Late Enlightenment history recording and early Romanticism, the multi-volume history by D. Bantysh-Kamensky and M. Markevych, including their perception of the cultural space of the Romanov Empire, were analyzed. The numerous and diverse texts of M. Maksymovych, M. Kostomarov and P. Kulish are presented within the romantic paradigm, in particular, their role in the professionalization of the Ukrainian history recording was defined. The communication style and instrumental preferences in the studies of V. Antonovych and M. Drahomanov were outlined in the context of distribution of the "first" positivism. The research strategies of the "critical" positivism, sociologization and vitalism (philosophy of life) were studied in a monumental project of the "History of Ukraine-Rus" by M. Hrushevs'kyi. The neo-romantic visions of Ukrainian history were illuminated in the writings of V. Lypyns'kyi and S. Tomashivs'kyi. The competition of different approaches in the "mass" history of Ukrainian historiography of the 1920s' was shown, in particular the concept of the "genetic sociology" of M. Hrushevs'kyi, the theory of the "single process" of M. Slabchenko, the design of "economic autonomy" of Ukraine by O. Ohloblyn and the attempt of the Bolshevik-Marxist history sociologization by M. Yavors'kyi. The review of B. Krupnyts'kyi's and O. Ohloblyn's texts is provided, including the reflection of the post-war challenges of social humanism and old intellectual settle scores of the Ukrainian historiography recording is traced in their works written during the exile period. The reception of conceptual proposals of the Western social humanism is analyzed on the eve of "anthropological turn" in the texts of B. Krupnyts'kyi. The studies of F. Shevchenko and O. Kompan as the representatives of the reformist (non-conformist) movement in the Ukrainian Soviet historiography were reviewed.

Keywords: cultural epoch, thought style, Ukrainian historiography, Late Enlightenment, romanticism, positivism, neoromanticism, sociologization of history, "anthropological turn".

Підписано до друку 04.11.2014. Формат 60х84/16
Ум.друк.арк. 1,9. Обл.вид.арк. 2,5.
Наклад 100 прим. Зам. 50.2014 р.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України
Київ, вул. Грушевського, 4